

Dušan Kos

## BELA KRAJINA V POZNEM SREDNJEM VEKU

Ta razprava je del naloge »Srednjeveška kolonizacija Bele krajine in problem meja jugovzhodne Kranjske«, ki je bila nagrajena s Prešernovo nagrado za študente univerze Edvarda Kardelja v Ljubljani za leto 1986.\*

## DRŽAVNO-PRAVNA PRIPADNOST BELE KRAJINE

Čeprav se srednjeveška Bela krajina pojavi v dokumentih šele leta 1288 kot »provincia« ali »regio que Metlica dicitur«,<sup>1</sup> je igrala zanimivo in značilno vlogo. Nesporno je, da je območje Bele krajine nekoč sodilo v okvir ogrsko-hrvaškega kraljestva.<sup>2</sup> Sirok pas pragozdov in hribovit svet so preprečili pritok slovenskega prebivalstva z zahodne strani, zato pa je bila pokrajina na vzhodu in jugu odprta za poselitev s hrvaške strani. Do 12. stoletja, ko je Belo krajino zasedlo nemško plemstvo, je bila pokrajina v vseh ozirih hrvaška. Po Hauptmannu naj bi se meja med Belo krajino in Kranjsko v 11. stoletju pokrivala s cerkveno mejo med zagrebško škofijo oziroma goriškim naddiakonatom ter oglejskim patriarhatom. Potekala naj bi od bivšega Sychenstaina (nekje pri Pleterjah) do Smihela pri Novem mestu, nato zavila na jugovzhod, tako da so bili Gumberk, Ratez, Velike Brusnice in Gabrje na levi, Dolenja vas, Potov vrh in Hrušica pa na desni strani črte; nato do svete Jere na Gorjancih in se za tem izgubila v pragozdovih na jugovzhodu med Snežnikom in Kočevskim Rogom.<sup>3</sup> Očitno se je Hauptmann skliceval na urbar gospostva Mehovo iz leta 1603 oziroma na njegov opis deželskega sodstva<sup>4</sup> vsaj na sektorju do svete Jere. Nekoliko drugače si je mejo tod zamislil Milko Kos: meja pri Kronovem zavije s Krke proti jugu, tako da pušča Strugo, Mokro polje, (Kranjsko) Staro vas, Prežek in Gabrje na desni strani, nato pa se med Mehovim in Jugorjem spusti na jugozahod.<sup>5</sup> Pri svoji varianti se Milko Kos ni poslužil Hauptmannovega razmejevanja po deželskosodnih mejah, čeprav mu je bilo znano. Raje se je odločil za poudarek toponimov, na primer Kranjska in Hrvaška Stara vas, Chreyndorf itd. Ta razmejitev se zdi verjetnejša od Hauptmannove, ni odvisna od kasnejših širitve mehovskega gospostva in sprememb meja deželskega sodstva.<sup>6</sup> Na to bi moral biti pozoren tudi Hauptmann, saj sam pravi, da je deželsko sodišče Mehovo—Rüperč vrh nastalo iz Goriške grofije »Marka in Metlika«<sup>7</sup> — torej v nobenem primeru v 11. ali 12. stoletju. Sicer je bila meja na sektorju Gabrje—Mehovo odvisna tudi od koloni-

\* Za pomoč in nasvete pri nastanku razprave se iskreno zahvaljujem prof. dr. Ignaciju Vojetu, dr. Božu Otorepu, prof. dr. Josipu Adamčku, asistentu Petru Stihu ter arhivarjem Emi Umek, Pavletu Mikliču in Petru Strnadu.

<sup>1</sup> F. Schumi, Urkunden- und Regestenbuch des Herzogtums Krain (= URB), II. Band 1200—1269, Laibach 1884 u. 1887, št. 59, str. 42—43.

<sup>2</sup> F. Schumi, Beiträge zur Geschichte von der Mötting und von Sichelburg, Archiv für Heimatkunde (= AH), I. Band, Laibach, 1882/1883, str. 49—50. Enako: M. Kos, Odnosaji medu goriškim grofovima i hrvatskim plemstvom u srednjem vijeku (= Odnosaji), Vjesnik kraljevskog hrvatsko-slavonsko-dalmatinskoga zemaljskoga arhiva XIX/1917, str. 284 (= Vjesnik).

<sup>3</sup> L. Hauptmann, Erläuterungen zum Historischen Atlas der österreichischen Alpenländer, I. Abtheilung — die Landgerichtskarte, 4. Teil, Krain, Wien 1929 (= Erläuterungen), str. 349—351.

<sup>4</sup> Arhiv SR Slovenije (= AS), Urbar Mehovo iz 1603, Zbirka urbarjev II/6 u. Potek meje: »Der herrschafft Meichaw landgericht fecht sich an bey Sandt Gerdrauth auf dem perg Khet, alda sich die vier gericht, als Meichawer, Landtstrasser, Sichelberger und Medlinger thailen. Von dannen auf dem Traunickh. Dann auf ain quellbrunnen genant Khlöpzi. Von disen prunnen auf ain dorff Maline genandt. Von dannen hin fur zu ainem ainigen hauss, so gleich an dem confin steet, genant beim Marin na Ritschizi. Von dannen auf einem pach Stara Schaga genant. Aber furhin auf dass ortt Ogoreliz vnd biss auf S. Peter. Dann weiter auf einen Stain darein ein creuz ausgehauen gegen Suteskha nach mitte des wasserstrambs Gurkh abwerz auf das wasser vnd müll Rodotitsch. Vonn dannen hinfur auf Suchodoll vnd aber wider auf die hohe pergs Criuz khamen gen S. Gerdrauth.«

<sup>5</sup> M. Kos, Začetki Novega mesta, Kronika II/1954, str. 173—174 (= Začetki).

<sup>6</sup> Sprejel tudi M. Miklavčič v Premik kranjske meje ob spodnji Krki v 12. stoletju, Hauptmannov zbornik, Ljubljana 1966 (= Premik), str. 133.

<sup>7</sup> Hauptmann, Erläuterungen, str. 474.

zacije, saj se v 12. stoletju tako rekoč pokrivala, medtem ko meja dalje na jugo-vzhodu še ni bila ustaljena.<sup>8</sup>

Kdo in kdaj je potisnil to mejo na Kolpo? Pred sto leti je Franc Šumi mislil, da so ogrski Arpadoviči Zumberak in Belo krajino prepustili svojim sorodnikom grofom Andeškim med leti 1205 in 1213. Razen njih naj bi že 1145 kupila krška škofija posestva v Vidošičih (Wides) pri Metliki, stiški cistercijanci pa naj bi leta 1177 prejeli od grofa Majnharda Istrsko—Goriškega (sic!) vas Drašiči (Drasizdorf). Bela krajina in Zumberak naj bi se torej »mirno« ločila od ogrsko-hrvaškega kraljestva in bila do 1228 povsem andeška, nato pa posest oglejskih patriarhov (sic!).<sup>9</sup> Na to, kako površno in netočno je Šumi operiral s toponimi, letnicami in dinastičnimi zvezami, je opozoril že Franc Kos, ki je zavrnil gornji lokalizaciji in postavil pravilni: Bitiče pri Litiji (1145)<sup>10</sup> in Drašča vas pri Zagradcu (1177).<sup>11</sup> Anton Koblar se je naloge lotil z druge strani: vestno je odkril, da je imela poroka mejnega grofa Ulrika Weimar-Orlamünde s hčerjo ogrskega kralja Bele I. leta 1063 za posledico, da je Kranjska izgubila Belo krajino (sic!) na račun Hrvatske. Takrat naj bi se ustanovila Metliška grofija (marchia Hungarica), ki naj bi po tem, ko je spet prišla pod Kranjsko, imela neko samostojnost. O Beli krajini so po njegovem odločale le ženitve, zlasti pa je nevzdržna podmena, da je Sofija Višnjegorska podedovala krajišniško čast in s tem Belo krajino prav od Ulrika Weimar-Orlamünde!<sup>12</sup>

Problematico je razrešil Ljudmil Hauptmann. Šlo je za načrtno, od države neodvisno delo ene same rodbine z ravnopravnimi zvezami in posestmi — grofov Višnjegorskih. Ti so se prvotno imenovali po gradu Puchs v dolini zgornje Mure. Okoli leta 1135 se je rodbina razdelila na štajersko in kranjsko vejo, ki se je začela imenovati po svojem sedežu Višnji gori. Na Dolenjskem so imeli posestva in vazale (ministeriale), ki se imenujejo po Mehovem, Hmeljniku, Hohenavu, Breitenavu, Prečni, Zalogu, Otočcu, Prežeku, Mokrem polju, Kronovem, Čretežu itd. Prav Višnjegorskim gre zasluga za intenzivnejšo kolonizacijo okoli gradu Mehovo v neposredni bližini Bele krajine. S tem je nastajal zametek gospodstva Mehovo v znaki nezorelega teritorialnega gospodstva. Višnjegorski so s seboj verjetno pripeljali svoje ministeriale in podložnike iz Zgornje Štajerske, ki so bili pripravi tudi za kakšno vojaško akcijo preko bližnje meje. Mehovo je postalo v 12. stoletju glavno izhodišče Višnjegorskih za ofenzivne akcije, pa tudi za neizbežno obrambo proti pričakovanim povračilnim ukrepom.<sup>13</sup>

Splošna ofenziva preko hrvaške meje se je začela sredi 12. stoletja. Glavni protagonisti akcije so bili koroški Spanheimi, ki so se angažirali na spodnji Krki in Zumberku, na desnem krilu »žumberške fronte« pa so delovali štajerski sorodniki Višnjegorskih. Oglejski patriarh je bil povsem izoliran od dogajanja, saj ima sam še leta 1261 za vzhodno mejo Kranjske — staro mejo pri Kostanjevici.<sup>13a</sup> S to sliko se skladajo tudi vesti iz Bele krajine. Neka listina kralja Emerika govori, kako je nemški velikaš Albert Mehovski za časa Bele II. (1172—1196) neprestano vdiral v sosednjo Goriško in Podgorsko župo, dokler ga ni premagal in pregnal potomec rimskih grofov in senatorjev Orsinijev, Štefan Goriški (Gorica na Hrvaškem). Bela ga je zato odlikoval s kraljevskim grbom in mu daroval posest Vodice. Vendar je pred tem umrl, tako da je šele Emerik izvršil namero svojega očeta. Že Thalloczy je dokazal, da je privilegij (kar se tiče porekla in grba) falsifikat iz 16. stoletja. Vse ostalo je vzeto iz avtentične listine, sestavljene med 1202 in 1204. Hauptmann je nastanek falsifikata datiral v konec 13. ali začetek 14. stoletja. Razrešil pa je tudi uganko, kdo je Albert Mehovski: glede na to, da je Mehovo v 12. stoletju pripadalo

<sup>8</sup> Kos, Začetki, str. 173 (karta).

<sup>9</sup> Šumi, AH I, str. 49—54, 65—67.

<sup>10</sup> F. Kos, Gradivo za zgodovino Slovencev v srednjem veku (= Gradivo), IV. knjiga, str. 207.

<sup>11</sup> Gradivo IV, str. 503.

<sup>12</sup> A. Koblar, Čegav je Zumberk?, Izvestja muzejskega društva za Kranjsko (= IMK) VIII/1898, Ljubljana 1898, str. 166—167.

<sup>13</sup> Kos, Začetki, str. 174.

<sup>13a</sup> Hauptmann, Erläuterungen, str. 407.

Višnjegorcem, gre za Majnhalmovega sina Alberta. S Hauptmannovo rešitvijo postane jasno, da so Višnjegorski iztrgali Belo krajiño Hrvatom nekje med 1135 in 1172, v istem času kot je potekala ofenziva Spanheimov severno od Bele krajine.<sup>14</sup> V tem kontekstu lahko razumemo sosesčino Bele krajine in hrvaških žup, ki je bila možna šele po kranjski osvojitvi! Listina pa si zasluži pozornost še zaradi ene stvari: Štefan Goriški, ki je premagal Alberta Višnjegorskega, naj bi imel za ženo hčer goriškega grofa Hermana (Goriča ob Soči). Na prvi pogled je vest neresnična, ker vemo, da nobenemu goriškemu grofu ni bilo ime Herman. Če pa upoštevamo približen datum nastanka falsifikata (konec 13., začetek 14. stoletja), ugotovimo, da so v tem času imeli goriški grofje iz Posočja in hrvaški Goriški, zdaj že imenovani Babonići, živahne stike. Sestra goriškega grofa Henrika je bila omožena z grofom Ivanom I. Babonićem (1284—1334).<sup>15</sup> Morda je avtor ob sestavljanju falsifikata vmešal v dogajanje pred sto leti tudi sorodstvene vezi, kakršne so imeli Babonići z Goriškimi grofi šele konec 13. stoletja.

Dogajanje v Beli krajini konec 12. stoletja se ni bistveno razlikovalo od stanja na celi ogrsko-nemški meji. Zaradi slabe poseljenosti področja sistem strelcev in strelskih dvorcev, ki bi mogli nuditi obrambo pred Ogrri tako kot na Štajerskem, ni mogel zaživeti. Stari obrambni pas je bil sestavljen iz nekaj gradov, na primer Mehovo, Prežek, Zalog, Soteska in Rožek, ki pa so bili izven novo osvojenega ozemlja. Pravo obrambo Kranjske je predstavljal šele mogočen pas goratega, pragozdnega območja od Gorjancev do Kolpe na jugozahodu. Bela krajina je bila zato slabo branjena. Ogrska stran je ob svojih mejah urejala širok obramben pas iz močvirij, gozdov in puste zemlje, kakršne je na desnem bregu Kolpe še danes na pretek.<sup>16</sup> Edini prehod med obema državama, ki je bil namenjen civilnim potrebam, je potekal po deloma poseljeni soteski Črmošnjice: od Krke preko Kočevskih Poljan, Črmošnjic in Semiča vse do Črnomlja in dalje preko Kolpe. Ta »preseka« je imela tranzitno funkcijo med državama že med višnjegorsko okupacijo Bele krajine.<sup>17</sup> Le tej poti se ima zahvaliti Črnomelj za svojo dominacijo nad Belo krajino vse do 14. stoletja. Severna povezava med današnjo Metliko in Novim mestom ni prihajala v poštev, ker je bližina Mehovega pomenila nenehno nevarnost vojaške konfrontacije. Na zgolj vojaški značaj te poti v 11. in 12. stoletju (in kasneje) morda priča toponim »Na straži« med Jügorjem in Podgradom. Tako je Bela krajina tvorila nekakšen vmesni pas med obema državama. Dokler je bil sorazmerno nenaseljen, je imel podobno vlogo kot pred okupacijo Višnjegorcev: pusta zemlja, preko katere so se preganjali višnjegorski vazali in hrvaški obmejni fevdalci, zlasti grofje iz Gorice, bodoči Babonići — Blagaji, ki so imeli vsaj okoli leta 1250 onkraj Kolpe precej posestev: gospostva Ribnik, Ozalj in Blagaj.<sup>17</sup>

V Beli krajini v tem in kasnejšem obdobju ne zasledimo nobenega hrvaškega fevdalca. Obsedno stanje se je na celi ogrsko-nemški meji končalo v začetku 13. stoletja. Obe strani sta pričeli z intenzivno kolonizacijo puste zemlje, pri čemer so prednjačili cerkveni redovi, v Beli krajini Nemški viteški red.<sup>18</sup> Tudi meja se je končno ustalila, tako kot je bilo v navadi, na reki. Pravzaprav je Bela krajina dobila najbolj trdno in definitivno državno mejo, ki je bila v srednjem veku mogoča. Meja na Kolpi je že od kraja onemogočila zemljiško posestne spore obmejnih fevdalcev. Težave so se začele, ko je meja vzhodno od Metlike zapustila Kolpo.

Ker se državopravna oblast povezuje s pojmom lastnine, je meja tam, kjer ni naravnih ločnic, vedno odvisno od trdnosti zemljiške posesti vladarja ali fevdalcev

<sup>14</sup> L. Hauptmann, O postanku hrvatske granice prema Kranjskoj (= O postanku), Šišičev zbornik, Zagreb 1929, str. 98—99. Hauptmann, Erläuterungen, str. 406—407. Gradivo IV, št. 921, str. 468. Prim. tudi: Miklavčič, Premik, str. 133—140. Listino objavil v celoti T. Smečiček v Codex diplomaticus regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae IV (= CD), št. 124, str. 137—138: „... quod idem Stephanus de Goricha contra quendam potentem de Theutonia nomine comitem Albricum de Myho confinia ducatus Sclavonie sepius invadentem dimicando viriliter exercuit...“

<sup>15</sup> Kos, Odnosaji, str. 284—285.

<sup>16</sup> M. Kos, K postanku ogrske meje med Dravo in Rabo (= K postanku), Časopis za zgodovino in narodopisje XXVIII/1933, str. 146—148.

<sup>17</sup> R. Lopašič, Oko Kupe i Korane, Zagreb 1896, str. 53, 196, 233.

<sup>18</sup> Kos, K postanku, str. 150.

ene države. Sama vojaška-okupacija še ne pomeni, da je novo stanje dokončno ustaljeno. Oglejmo si to na primeru, Vivodine.

Ime na splošno pomeni posest vojvode. Kranjski deželnoknežji urbarji ločijo Zgornjo Vivodino (Novo mesto, Sicherstein, Koštanjevica, Mehovo), in Spodnjo Vivodino, kamor je spadala deželnoknežja posest v Žumberku. Milko Kos domneva, da je z njo v zvezi ime kraja Vivodina (tako že leta 1350).<sup>19</sup> Če bi to držalo, bi morala priti Vivodina pod Kranjsko istočasno kot Žumberak in Bela krajina, v 12. stoletju,<sup>20</sup> kranjski vojvode pa bi morali imeti okoli kraja znatno posest. To pa ne drži: v popisih za kraljevske davek v zagrebški županiji, ki jih imamo od leta 1507 dalje, je Vivodina označena kot izključna posest grofa Bernardina Frankopana, ki je imel tod kar 650 selišč (sic!)<sup>21</sup> ter še gospodstvo Ozalj in Ribnik v neposredni bližini Bele krajine in deželnoknežjega gospodstva Žumberak.<sup>22</sup> Vivodina je torej znova pripadla ogrsko-hrvaškemu kraljestvu že v srednjem veku. To je bilo mogoče šele, ko je kranjski deželni knez tod izgubil posest. Po izjavah kranjskih deželnih stanov v prvi polovici 16. stoletja, v zvezi z naselitvijo uskokov v Vivodini, so si prav Frankopani prisvojili Vivodino, »ki je bila nekoč deželnoknežja posest.«<sup>22a</sup> Zato se je meja severovzhodno od Metlike kaj hitro ustalila na potoku Kamenici, ki se pri Božakovem izliva v Kolpo. Zahodno od potoka se že pred letom 1490-oziroma 1536 nahaja posest dveh gospodstev — križevniška in deželnoknežja.<sup>23</sup> Severni del Bele krajine, ki je v srednjem veku mejil na gospodstvo Žumberak, bomo opisali kasneje.

V začetku 13. stoletja se je usoda Bele krajine zvezala z najpomembnejšo tedanja rodbino na Kranjskem — Andeškimi. Ti so se zavedali, da jih do naslova deželnega gospoda lahko pripelje le politika porok in cerkvenih fevdov. Izvirali so iz Bavarske, že v 12. stoletju so dedovali po istrskem mejnem grofu Poponu, pridobili oglejske in druge fevde na Kranjskem ter spletli rodbinske zveze z evropskimi dvori. Vrhunec je rodbina dosegla za časa Bertolda IV. († 1204). Bil je prvi Andeški, ki se je začel imenovati »vojvoda Dalmacije, Hrvatske in Meranije«. Njegov sin Bertold je postal nadškof v Kalocsi in oglejski patriarh, eno od hčera je sicer neuspešno skušal omožiti s sinom humskega velikega kneza Miroslava, hči Agneza je bila kratek čas žena francoskega kralja Filipa II., Gertruda je vzela ogrskega kralja Andreja II., sin Oton je sledil očetu na dednih rodbinskih posestvih na Bavarskem ter prevzel naslov vojvode Meranskega, Henrik pa je prevzel družinska posestva v Istri, na Kranjskem in Stajerskem.<sup>24</sup> Že Hauptmann je dokazal, da so imeli Andeški v dolenski Marki bore malo lastne posesti in vazalov,<sup>25</sup> vendar je rodbina s poroko Sofije, hčere Alberta Višnjegorskega s Henrikom Andeškim dobila vso Albertovo dediščino vključno z Belo krajino. Že pred to poroko sta imeli obe rodbini prijateljske stike. Ko se je cesar Friderik I. aprila 1189 odpravil na križarsko vojno, sta se mu pridružila oba poglavarja rodbin Bertold IV. in Albert.<sup>26</sup> Med pohodom sta se najbrž zblížala in izmenjala vojaške izkušnje, katerih je Albert imel iz bojov za Belo krajino kar precej. Leta 1200 je bil »Alpretus comes de Viselberch« v Čedadu in se pravdal glede neke posesti v Istri,<sup>27</sup> kjer je bil tedaj Bertold mejni grof. Dve leti kasneje je bil spet v Furlaniji, ko je pričal v zavezniški pogodbi med patriarhom Peregrinom ter goriškima grofoma Majnhardom II. in Engelbertom III. Zadnjima je

<sup>19</sup> M. Kos, Vojvoda in knez v krajevnih imenih, ponatis v njegovih zbranih delih, Ljubljana 1986, str. 228.

<sup>20</sup> To poudarja tudi Miklavčič, Premik, str. 135–140, a se pri tem opira zgolj na pripadnost župnij v hrvaško povjest 3. Sveučilište Zagreb, Inštitut za hrvaško povjest, Zagreb 1976, str. 19–22 (1507), 87–88 (1517), 113–115 (1517) itd.

<sup>21</sup> Lopašić, o. c., str. 235.

<sup>22</sup> J. Mal, Uskočke seobe i slovenske pokrajine, Srpski etnografski zbornik, knjiga XXX, Naselja i poreklo stanovništva, knjiga 18, Ljubljana 1924, str. 37.

<sup>23</sup> Zgodovinski arhiv Ljubljane (= ZALj), Urbar Nemškega viteškega reda iz 1490 — fotokopija. AS, Urbar steuer vnd russtgelt der herrschafft Mettling im 1536, Vicedomski urad za Kranjsko, Cameraia sive urbarialia, fasc. I/55, VII — št. 1 (škattla 98).

<sup>24</sup> M. Kos v Gradivo V, str. XLI, XIV.

<sup>25</sup> Hauptmann, Erläuterungen, str. 396–397.

<sup>26</sup> URB II, št. 6, str. 4–5.

<sup>27</sup> Gradivo IV, str. 467–468, št. 920.

pri tem sekundiral Henrik Andeški,<sup>28</sup> kar pa sploh ni čudno, saj je bila baje Henri-kova sestra Matilda poročena z enim od Goriških.<sup>29</sup> Pogodba je otoplila, tudi odnose med Andeškimi in patriarhom, kateremu so prvi zastavili vse alode in lastnino na Kranjskem za večjo vsoto denarja.<sup>30</sup> Končno je okoli leta 1207 v družinski klan Andeških vstopila Sofija Višnjegorska. Malo pred tem v istem letu je bil Albert gost pri Henriku v Kamniku,<sup>31</sup> kjer sta se verjetno natančneje domenila o poroki Hen-rika in Sofije. Ko je Albert Višnjegorski leta 1209 umrl, je Sofija podedovala vso Višnjegorsko posest skupaj s »*provincio Metlika*«. Zanimivo je, da ne Sofija, ne Henrik nista izdala niti ene listine za Belo krajino.

Dejali smo že, da v začetku 13. stoletja ob ogrsko-nemški meji napoči obdobje miru. Beli krajini so pri tem pripomogle tudi zveze z ogrskim dvorom in živahna dejavnost Henrikovega brata Bertolda na položaju nadškofa v Kalocsi. Že Franc Šumi je opozoril na vpliv Henrikove sestre Gertrude, ki je bila ogrska kraljica, na moža Andreja II. Vendar je s podmeno o andeški okupaciji Bele krajine in Kočevskega ter o Gertrudinem organiziranju lastnega plemstva v Beli krajini s privolitvijo kralja Andreja naredil veliko napako.<sup>32</sup> Gertruda ni imela nikdar nobenih pravic do dediščine po Višnjegorskih, s katero sta lahko razpolagala le Henrik in Sofija. Gertruda se je poročila z Andrejem, ko je bil ta še hrvaški vojvoda. Po smrti brata Emerika (1204) in nečaka Ladislava (1205) je Andrej postal kralj. Baje je imela odločna in močata Gertruda velik vpliv na vladanje. Leta 1205 je nagovorila moža, da je pritiskal na kaloški kapitelj, ki je izbral za novega nadškofa, rosno mladega Bertolda Andeškega. Ta je leta 1209 postal hrvaški ban, 1212 erdeljski vojvoda, leta 1213 pa je bil bodroški in bački župan. Leta 1213 je bila umorjena njegova zaščit-nica Gertruda, po Gruberjevi oceni zato, ker je **preveč skrbela za svoje sorodnike: »Osim Bertolda gledala je kraljica Gertruda, da namakne časti i blaga i drugoj svo-joj braći, kao što i onim ljudima, koji su stekli kakvih žasluga za njezin rod.» Hen-rik Andeški, obdolžen sodelovanja pri umoru kralja Filipa Svabskega, naj bi skupaj z bratom Ekbertom, nadškofom v Bambergu, celo pribežal k sestri na Ogrsko. Na Gertrudino prošnjo se je kralj zavzel za obsojenca pri papežu in nemških velikaših. Čeprav je Bertold leta 1218 postal oglejski patriarh in zato zapustil Ogrsko, je ostal v tesnih in prijateljskih stikih z Andrejem II. in Belo IV. vse do svoje smrti.<sup>33</sup> Zato se je Bela krajina pod andeškim gospostvom v prvi četrtini 13. stoletja mirno raz-vijala brez »ogrske« nevarnosti.**

Do smrti Henrika Andeškega je bila Bela krajina kot privatna osvojitvev povsem ločena od Kranjske in Marke. Andeški so jo tako kot prej Višnjegorski upravljali iz Mehovega, kateremu je bil na primer Črnomelj podrejen še leta 1277.<sup>34</sup> Tak način samostojne uprave Bele krajine in dela dolenske Marke je predstavljal neposreden vzor upravljanja višnjegorsko-andeške dediščine vse do konca srednjega veka, zlasti v obdobju goriških grofov v 14. stoletju. V tem obdobju so se razvijale klice samo-stojnosti, ki so vodile k izoblikovanju nove dežele.

Nekoliko drugače kot osrednji del Bele krajine se je razvijal njen jugozahodni del, zahodno od dolgega grebena Poljanske gore. Gre za ozemlje katastrskih občin Dolenja Podgora, Čeplje, Predgrad, Stari trg, Sodevci, Radenci, Sinji vrh, Damelj ter dele kot občin Tanča gora, Dragatuš, Stara lipa, Nova lipa in Učakovci. Gospostvo Poljane je skupaj z gospostvi Čušperk, Kočevje in Kostel še v začetku 13. stoletja sestavljalo »*pragospostvo*« Ribnica, ki je bilo alod Turjaških gospodov. Ko sta umrla Turjačana Engelbert II. in Konrad, je gospostvo namesto Herandu Turjaškemu pri-padlo oglejskemu patriarhu. Ta je podelil Čušperk in Ribnico tastu Konrada Turja-škega — Hermanu II. Ortenburškemu, vendar ne pred letom 1245 ali 1248. To pod-

<sup>28</sup> Gradivo V, št. 13, str. 9—10.

<sup>29</sup> Hauptmann, Erläuterungen, str. 401.

<sup>30</sup> Gradivo V, št. 15, str. 11—12.

<sup>31</sup> Gradivo V, št. 123, str. 71. Enako tudi Hauptmann, Erläuterungen, str. 408.

<sup>32</sup> Schumi, AH I, str. 66.

<sup>33</sup> D. Gruber, Bertold Meranski ban hrvatski i nadbiskup kaločki, Vjesnik V/1903, str. 20—21, 23—24.

ročje je bilo naseljeno prej kot Kočevsko (slednje šele od 14. stoletja) in je imelo nalogo zaščititi južno mejo Kranjske na Kolpi.<sup>35</sup> Kje je potekala meja deželkega sodišča in gospostva Poljane oziroma Ribnica na vzhodu, ni povsem jasno, ker v urbarju gospostva iz leta 1576 manjka prav ta del.<sup>36</sup> Hauptmann se sklicuje na neke zapise iz 18. stoletja: po njih naj bi tekla po zunanjih mejah kot občin Sinji vrh, Dragatuš, Tanča gora, Doblíč in Mavrlen: od Drežnika proti severozahodu na Kolečaj, nato v cikcaku severovzhodno na potok Nerajec, po njem do Pustega gradca, na severozahod na potok Podturnščica in dalje na vzhodni rob k. o. Tanča gora in zatem na Doblíčico.<sup>37</sup>

Po smrti Henrika Andeškega (18. julija 1228) se je Bela krajina (oziroma njen osrednji del) močneje navezala na dogajanja v dolenski Marki in na Kranjskem. Točno tri mesece po njegovi smrti je Henrikov brat patriarh Bertold izkoristil Sofijin odhod v samostan ter si dal izstaviti v imenu svoje svakinje darovnico z nekaterimi konstitutivnimi elementi. V njej sporoča, da je posvetil v Črnomlju župnijo sv. Petra skupaj s štirimi filijalami, da bi spreobrnil ondotno prebivalstvo, ki je ohranjalo neke poganske običaje: »*populum in regione, que Metlica dicitur, existentem errore cecitatis involutum et ritum gentilium quodammodo imitantem gremio ecclesie nostre utpote in eonterminiis, nostre diocesis constitutum a vero ovili errantem ad viam reduximus veritatis, statuentes in eadem provincia in loco, qui dicitur Schirnomel, consecrari ecclesiam in honore sancti Petri... adiungentes eidem... quatuor ecclesias in gremio eiusdem sitas*«. <sup>38</sup> Te lastniške cerkve je Sofija že prej obdarovala z bogatimi posestvi. Ta posestva si je sedaj, skupaj z vso desetino, skušal prilastiti patriarh. Pri tem se mu je tako mudilo, da je Sofija »pozabila«<sup>39</sup> pečatiti, čeprav je v koroboraciji navedena skupaj z Bertoldom. Odgovor na vprašanje, ali je šlo pri tem res za prošnjo bogaboječih vdove ali za Bertoldove ambicije širjenja oblasti izven starih meja Marke, se nagiblje k drugemu. Zato je Bertold prišel v Marko ali celo v Belo krajino, kot lahko sodimo po pričah, med katerimi so vsi štiri dolenski vazali Višnjegorskih. Vendar za Belo krajino ni bila ključna figura patriarh. Po Henrikovi smrti sta oblast na Kranjskem prevzela v dogovoru brata Oton VII. Meranski in patriarh Bertold. Svojo višnjegorsko dediščino in z njo ševeda tudi Belo krajino je Sofija prodala svaku Otonu, ki se je s tem hvalil še novembra 1230.<sup>39</sup> Na veliko veselje patriarha se je Oton v istem letu odpovedal Kranjski in Istri.<sup>40</sup>

V spor se je leta 1229 vmešal še avstrijski vojvoda Friderik Babenberški, ki se je poročil z Otonovo hčerko Agnezo in potem elegantno od patriarha in Otona izterjal vso višnjegorsko dediščino, vključno z Mehovim in Belo krajino.<sup>41</sup> Po Friderikovi smrti se je leta 1248 z vdovo Agnezo poročil koroški vojvoda Ulrik Spanheimski in pridobil rodbini skupaj z ostalim tudi Belo krajino. Pri tem ga niti ni oviral Agnezin stric patriarh Bertold, ker je potreboval zaveznika v boju proti goriškemu grofom.<sup>42</sup> Ulrik je obdržal Belo krajino in ostalo višnjegorsko dediščino vse do svoje smrti leta 1269.<sup>43</sup> Decembra 1268 je imenoval za svojega dediča češkega kralja Otokarja II.,<sup>44</sup> ki je pozimi 1269/1270 zasedel Koroško in Kranjsko ter poglobil spanheimsko in andeško-višnjegorsko dediščino. Ker se Otokar ni hotel odpovedati vsej babenberški in spanheimski dediščini, ga je leta 1275 zadel državni preklíc. Leto kasneje je v splošni ofenzivi na njegove dežele goriški grof Albert za-

<sup>34</sup> Schumi, objava v AH I, str. 239–240: »... castrum Michowe cum foro ad ipsum pertinente nomine Zernemli...«.

<sup>35</sup> Hauptmann, Erläuterungen, str. 404 in 469.

<sup>36</sup> AS, Urbar gospostva Poljane iz 1576, II/16 u.

<sup>37</sup> Hauptmann, Erläuterungen, str. 468.

<sup>38</sup> URB II, št. 59, str. 42–43.

<sup>39</sup> URB II, št. 68, str. 53–54.

<sup>40</sup> Hauptmann, Erläuterungen, str. 411.

<sup>41</sup> Hauptmann, Erläuterungen, str. 412.

<sup>42</sup> URB II, št. 174, str. 137–139. Hauptmann, Erläuterungen, str. 419–420.

<sup>43</sup> Se leta 1268 je npr. prepustil cerkveno upravo Bele krajine Nemškemu viteškemu redu. Listina v Gradivu za zgodovino Ljubljane v srednjem veku, X/9 (izdajal B. Otorepec, odslej GZLJ).

<sup>44</sup> Schumi, objava v AH I, str. 79–80.

sedel Kranjsko.<sup>45</sup> S pojavom Goriških je bila nato povezana usoda Bele krajine skoraj točno sto let.

Konec leta 1276 ali v začetku 1277 je nemški kralj Rudolf Habsburški zastavil Kranjsko in Slovensko marko Majnhardu Tirolsko-goriškemu za dvajset tisoč mark srebra.<sup>46</sup> V pogodbo niso bili všteti ministeriali iz teh pokrajin (kar je precej pomembno!) ter Bela krajina in Mehovo, ki ju je 24. januarja Rudolf še posebej podelil Albertu Goriško-tirolskemu (odslej bomo rekli le Goriškemu) proti kavciji 600 mark srebra.<sup>47</sup> Dodana je namreč klavzula, da Mehovo in Črnomelj (Bela krajina) lahko postaneta last Goriških, če bodo ti dokazali, da nista v pristojnosti kralja, to pomeni v okviru Kranjske! Zato je oktobra 1277 posredoval Majnhard in tudi izposloval posest svojemu nečaku ter vrnitev onih 600 mark kavcije.<sup>48</sup> Oglejski patriarh, uradno kranjski gospod, je ostal zunaj kupčij.

V nasprotju s svojimi predhodniki v Beli krajini so Goriški izkoristili strateški položaj pokrajine. Kaj hitro so navezali stike s sosednjim hrvaškim plemstvom in omogočili Beli krajini gospodarski vzpon. Prav v tem času se je začela dvigati Metlika na račun Črnomlja in v 14. stoletju je postala sedež grofovega namestnika za Slovensko marko in Belo krajino. Premestila se je tudi trgovina, ki je v večji meri začela teči po cesti Novo mesto—Mehovo—Metlika—Hrvatska. Glavni partnerji Goriških so bili Babonići, zlasti po letu 1308, ko so se bojevali na njihovi strani proti Ogleju. V dobrih odnosih so bili tudi s Frankopani, s katerimi so bili v opoziciji proti Habsburžanom leta 1292. Istega leta sta obe strani sklenili zavezništvo, ki sta ga kasneje potrjevali z zarokami in porokami. Goriško-frankopanske zveze lahko sledimo še daleč v 15. stoletje. Predvsem finančne narave so bili stiki Goriških z grofi iz Krupe in Krbavě, od katerih so si prvi sposojali denar za svoja širokotezna podjetja.<sup>49</sup> Zato je obdobje goriške vladavine preživela Bela krajina v miru — drugače kot nekatera druga obmejna področja.<sup>50</sup>

Poudariti velja, da je neposredna goriška oblast zajela osrednji del Bele krajine, medtem ko je Poljansko gospostvo ohranilo svojo pripadnost Kranjski in se nikdar ne omenja v okviru »Metlike« (Bele krajine). Gospostvo so ohranili Ortenburžani kot oglejski fevd, skupaj z gospostvi Kostel, Ortnek in Čušperk in pripadajočim deželskim sodstvom vse do izumrtja rodbine leta 1418, ko so to posest podedovali Celjani. Poljane so upravljali njihovi vazali, vitezi Poljanski.<sup>51</sup>

Goriški niso Belo krajino nikoli priključili Kranjski. Zgledi iz bližnje preteklosti so bili še živi! Iz svojega dela dolenske Marke in Bele krajine so izoblikovali posebno grofijo »auf der Marche oder in der Metling« ali pomenško pravilneje, kot poudarja Ljudmil Hauptmann: »auf der Windischen Mark und in der Mötling«,<sup>52</sup> a ne prej kot leta 1335, ko so Habsburžani zasedli Kranjsko in Koroško, saj se je od takrat goriška posest začela bistveno razlikovati od ostale Kranjske. Vendar se ta oblika za časa Goriških le redko pojavlja. Redno so jo začeli uporabljati Habsburžani po letu 1374.<sup>53</sup> Za območje Bele krajine so pretežno rabili ime »in der Metling«.<sup>54</sup>

<sup>45</sup> B. Grafenauer, Zgodovina slovenskega naroda II, Ljubljana 1965, str. 365 in 369.

<sup>46</sup> Monumenta historica ducatus Carinthiae V (= MHDC), izdajal H. Wiessner, Klagenfurt 1956, št. 232, str. 155.

<sup>47</sup> Glej op. št. 341

<sup>48</sup> Schumi, objava v AH I, str. 240.

<sup>49</sup> Kos, Odnosaji, str. 287—297.

<sup>50</sup> Schumi, objava v AH I, str. 29—30.

<sup>51</sup> F. Komatar, Das Schlossarchiv in Auersperg, Mittheilungen des Musealvereines für Krain (= MMK), XVIII—XX/1905—1907 (in v Carnioli n. v. I/1910), št. 40, str. 141—143 (Marckwart von Poelan); Haus, Hof und Staats Archiv na Dunaju, listina z dne 24. junija 1336 (= HHStA) — prepis v Zgodovinskem inštitutu Milka Kosa v Ljubljani (= ZIMK), enako listini 1338 avgust 7 ter 1353 april 10 — Erenst (!) von Poelan. Delo na prepisih listin iz tujih arhivov mi je omogočil dr. Božo Otrepec, za kar se mu še posebej zahvaljujem.

<sup>52</sup> Hauptmann, Erläuterungen, str. 442—443.

<sup>53</sup> AS, listina 1374 marec 26.

<sup>54</sup> K. Kovač, Beiträge zur Geschichte Krains, Carniola n. v. II/1911 (= Carniola II), str. 53—54. MMK XVIII, št. 55, str. 153—156. AS, listina 1341 maj 12. MMK XVIII, št. 67, str. 160—162. HHStA, listini 1359 januar 13 in 1367 junij 23 (prepis ZIMK). Schumi (AH I, str. 81) povsem zgrešeno razume pod tem pojmom območje Novega trga (Metlike) in okolice. Naziv »auf der Mark« pa po njegovem pomeni sklop župnij, ki sestavljajo »provinc Metlika« in so podvržene gospostvu Metlika!

Čeprav se teritorij izrecno omenja kot »grafschaft« šele leta 1365, bomo uporabljali pojem »grofija« za celotno obdobje Goriških, saj je takrat imela kot posebna upravna enota tisto samostojnost, ki jo lahko pripisujemo le posebnim deželam. Pri obravnavi posameznih listin moramo imeti pred očmi Hauptmannovo rešitev pomena imena »grofija na Slovenski marki in v Metliki«: ta je obsegala le del stare dolenske Marké in Belo krajino, ostali del pa je tvoril kranjsko gospostvo »auf der March«. <sup>55</sup> Hauptmann trdi, da je bilo v Metliki že leta 1342 deželno sodišče za celotno grofijo, vendar za to trditev nimam podatkov. <sup>56</sup>

Tu se moramo ozreti na položaj, v katerem se je znašla nova grofija v odnosu na Kranjsko in nemško državo. Goriški so upravljali svoje dežele s sistemom zakupnikov in administratorjev, Belo krajino in Slovensko marko pa preko glavarja v Metliki. Že od začetka goriškega gospodovanja je razvoj grofije težil k izoblikovanju samostojne dežele. Prvi pogoj za njo je, da ima zastavni gospod v rokah deželno sodstvo, in je bil menda udejavljen. Drugi pogoj je osvoboditev nižjega plemstva. S tem postane deželna vez močnejša od osebne ali vazalske, plemič začne spadati pod javno oblast dežele, v kateri biva, in lahko svobodno razpolaga s svojim zemljiščem. Nastane deželno plemstvo, ki se organizira v stanove kot odločilna plast družbe. Tretji pogoj je prehod dela vladarskih funkcij na visokega fevdalca, ki postane dinast. Habsburžani so izvedli na Kranjskem delno osvoboditev nižjega plemstva leta 1276, leta 1338 so osvobodili še milite. <sup>57</sup> Na goriških posestvih je ostalo vse po starem, kar pa bi lahko postalo sčasoma nevarno za Goriške. Zato je posebnosti v upravi Slovenske marke leta 1365 izkoristil Albert IV. iz istrske veje Goriških in izdal istrskemu in dolensko-belokranjskemu plemstvu privilegij, ki bi utegnil pospešiti nastanek deželne ustave za grofijo Slovensko marko in Metliko, če ne bi leta 1374 izumrla istrska veja goriških grofov. Poglejmo, kaj določa privilegij, <sup>58</sup> na čigar dolenske posebnosti opozarja tudi Sergij Vilfan. <sup>59</sup>

1) Grofija dobi svoje ograjno sodišče — plemiči niso več podložni ljubljanskemu (kranjskemu) sodišču. 2) Plemstvo dobi pravico sodstva v lažjih primerih, če gre za prekrške plemiških podložnikov ali služabnikov. Težje primere (umor, rop) sodi deželni sodnik, ki ga imenuje (goriški) grof. 3) Določena je višina odškodnine žrtvinih sorodnikom (pet mark oglejskih denaricjev). 4) Glede fevdov velja, da jih podeljuje grof sorodnikom umrlega. Če ga dolgo ni v deželo, jih sorodniki uživajo, grof pa jih potrdi, ko pride v deželo (s tem so fevdi de iure postali dedni!). Če grofa dolgo ni v deželo, morajo plemiči sami poskrbeti za dolo in »ju trnjo« svojih žena in hčera ter za dedščine. 6) Če je dežela napadena, se morajo vsi plemiči odzvati grofovemu pozivu za obrambo. Če pa grof sam začne (osvajajo) vojno izven dežele, mora povrniti plemstvu vse stroške. 7) Če napravi plemič grofovskim trgov (Višnja gora, Črnomelj in Metlika) krivico, jo mora takoj poravnati glavar in pa deželni sodnik. Če je škoda večja, ukrepa tudi slednji. Vidimo, da je plemstvo grofije ne glede na položaj in premoženje dobilo pravice, kot so pristajale deželam. V vseh bistvenih sodnih, pravnih, upravnih in vojaških zadevah se je odcepila od habsburške Kranjske, goriški grof pa je tudi formalno prevzema atribute deželnega gospoda.

Do leta 1304 je grofiji nominalno vladal Albert II., ki se je vsaj dvakrat, leta 1286 <sup>60</sup> in 1295, <sup>61</sup> mudil v Črnomlju oziroma Mehovem. Še pred njegovo smrtjo je prišel v Črnomelj poleti leta 1300 njegov sin grof Henrik II. in podelil vazalom Črnomaljskim neke fevde. <sup>62</sup> Januarja 1306 se je znova pojavil v Beli krajini — to-  
 55 Hauptmann, Erläuterungen, str. 443. (AMN VIII, 1. Band, str. 432-433.)  
 56 Hauptmann, Erläuterungen, str. 479.  
 57 S. Vilfan, Pravna zgodovina Slovencev (od naselitve do zloma stare Jugoslavije), str. 133-137, 192, 195-196.

<sup>58</sup> AS, listina 1365 april 29, sicer tudi v vidimusu Karla IV. iz 1520 oktober 25, Prim. Vilfan, Pravna zgodovina, str. 206.

<sup>59</sup> Vilfan, Pravna zgodovina, str. 200-201.

<sup>60</sup> J. Zahn, Codex diplomaticus Austriaco — Frisigenis; Fontes rerum Austriacarum, II. Abtheilung, 31. Band, (= FRA II), Wien 1870, št. 396, str. 432-433.

<sup>61</sup> MMK XVIII, št. 17, str. 130-131.

<sup>62</sup> Schumi, objava v AH II, str. 244.



krat v Metliki.<sup>63</sup> Po Albertovi smrti leta 1304 je prišlo do problema delitve družinske posesti med njegovima sinovoma. Sinova (Henrik II. in Albert III.) sta se decembra 1307 sporazumela in si razdelila očetovo dediščino. Henrik je dobil vso posest na Slovenskem, med drugim tudi Belo krajino (*»daz... graf Hainr(ich)en... ze seinem rechten erbtale angefallen ist recht und redlich... des wiew graf Alb(ert) in Vertheilung Goercz deu grafchaft mit dienstman... Vriaul... in Steirreych und den Charvarteyn March mit der Metlik und swaz quots ze Chrain ist...«*).<sup>64</sup> Tirolsko-goriški koroski vojvode so obdržali vse spanheimske fevde v Slovenski marki in Beli krajini.

Boj za češko krono (1306—1311) med Habsburžani in Tirolsko-goriškimi je zajel tudi naše kraje. Goriški se niso postavili na stran svojih tirolsko-koroskih sorodnikov, temveč so postali odkriti privrženci kralja Albrehta Habsburškega. Poleti ali jeseni leta 1307 so izkoristili odhod kranjskih in koroskih viteзов (orig. potenciores) s Henrikom Koroškim na Češko in s pomočjo Ortenburžanov zasedli Kranjsko in Koroško. Boji so potekali tudi v Slovenski marki, a verjetno je v delu, ki je pripadal vojvodi. Če verjamemo Janezu Vetrinjskemu, je prišlo zaradi pustošenja v času žetve (?) do opustelosti v obeh deželah.<sup>65</sup>

V razsodbi kraljice Elizabete Tirolske, vdove po nemškem kralju Albrehtu I., objavljene poleti 1311 glede nesporazumov med njenim bratom češko-poljskim kraljem in koroskim vojvodo Henrikom ter njenim sinom Friderikom Habsburškim, so trije zanimivi členi: 1) Vsi novi gradovi na Koroškem, Kranjskem in v Slovenski marki morajo biti porušeni. Stari, ki so bili v vojni porušeni, se spet lahko postavijo. 2) Vojvoda Friderik mora vse, kar je med vojno dal drugim osebam v zakup na Kranjskem in v Slovenski marki, do določenega časa vrniti (med vojno je prišlo zaradi tega do zmede pri fevdih in zakupih, kar je bilo treba zdaj popraviti). Sklepamo lahko, da so se boji odvijali tudi na Dolenjskem, kjer je Friderik podelil fevde svojim privržencem. 3) Kranjska in Slovenska marka ostane v zastavi vojvodi Henriku, Habsburžani pa imajo pravico, da ju odkupijo za šest tisoč mark.

Pojem »Slovenska marka« zajema tu posest vojvode Henrika, ki jo je imel na Kranjskem in v Slovenski marki julija 1311.<sup>67</sup> Med drugim je imel Turjak, Visnjogoro, Mokronog, Kravjek, Kostanjevico, Zumberak, Sicherstein, Gračeno (*»ouf der Mark uentz ouf die Briganie gehoert, ze dem lande Cherdnen«*), Sotesko, za creteške vazale pa pravi, da *»sint dienstman des lands, ze Cherdnen«*. Očitno gre za bivšo spanheimsko dediščino v kranjski Marki, kateri pa seveda nista bila priključena Mehovo in Bela krajina, ki ju je imela goriška veja (razen malenkosti). Če Spanheimi so bili tisti koroski vojvode, ki so obenem imeli dedno posest na Kranjskem in v Beli krajini.

Svojo posest je vojvoda Henrik upravljal preko svojega vicedoma in glavarja. Med leti 1306 in 1311 je obe funkciji opravljal Henrik Gralant Lewenburški. Vojvoda je bil, kar se tiče fevdov v Beli krajini, kar aktiven.

Po njegovi smrti leta 1335 je Kranjska avtomatično pripadla Habsburžanom. Kako pa je bilo z goriško, Slovensko marko in Metliko? Na pogajanjih v Ennsu oktobra, leta 1336 se je češki kralj Ivan Luksemburški namesto sina odpovedal v korist vojvod Albrehta in Otona, Habsburških, Koroški, Kranjski in Slovenski marki, a brez onega dela, ki ga je imela goriška veja (Bela krajina).<sup>70</sup> Ko je grof Ivan Henrik, sin Henrika II. Goriškega, leta 1338 nepričakovano umrl, se je Slovenske

<sup>63</sup> MMK XVIII, št. 18, str. 131.

<sup>64</sup> MHDC VII, št. 438, str. 165—168.

<sup>65</sup> MHDC VII, št. 416, str. 156—157 (orig. Kronika Janeza Vetrinjskega): *»...quia potenciores terre cum Henrico rege in Bohemia versabantur, Carnioliam Heinricus, comes Goricie, assistentibus sibi comitibus de Ortenburch et Slavice gentis potentibus (suis affinibus) subiugavit. (In utraque terra maxima desolacio facta est; quia disturbium hoc messis tempore agebatur.)«* H. Wiesflecker, Die politische Entwicklung der Grafschaft Görz und ihr Erbfall an Österreich, Mitteil. des Inst. für Öster. Gesch., LVI, Band, 1948, str. 344.

<sup>66</sup> MHDC VIII, št. 51, str. 18—19.

<sup>67</sup> MHDC VIII, št. 47, str. 16—17.

<sup>68</sup> MHDC VIII, št. 346, str. 106.

<sup>69</sup> Prim. Carniola, II, str. 53—54.

<sup>70</sup> MHDC X, št. 42, str. 16; št. 43, str. 16—17; št. 44, str. 18.

marke in Metlike« kanil polastiti brat vdove Ane, Habsburžan Albreht II., ki pa se ni mogel obdržati proti pokojnikovem bratrancu Albertu IV. Goriškemu (sinu Alberta III.).<sup>71</sup> O teh intrigah izvemo slučajno nekoliko več iz diplome vojvode Albrehta Avstrijskega, ko je julija 1339 podeljeval Frideriku Zovneškemu hišo in dvor v Ljubljani.<sup>72</sup> Pravi, da je to posest imel prej sin Herberta iz Gradaca, ki jo je izgubil, ker je prepustil Belo krajino Albertu IV. Goriškemu (*»untreue wegen, di si an uns vnd an vnserm land getan habent, daz si phleg Metlikh vnd waz darzu gehoret, di wir in enpholhen heten, den grafen von Gortz an vnser wizen vnd willen geben vnd ingeantwuert habent«*). Tako smo našli »krivca« za habsburški polom v Beli krajini! Usode Herbertovega sina, ki mu je Albreht Habsburški tako naivno zaupal upravo Bele krajine, ne poznamo. Zaradi neuspeha se je po nasvetu Habsburžana morala januarja 1340 Ana odpovedati gospostvu v »Slovenski marki in Metliki« v korist Alberta IV. Goriškega.<sup>73</sup>

Habsburžani pa so se trdno zasidrili na Kočevskem in v jugozahodni Beli krajini ter, tod prevzeli vse patriarhove fevde, v svoje roke. Ortenburške, Poljane so odslej formalno podeljevali Habsburžani — že avgusta 1338 sta jim Oton in Albreht Habsburška potrdila vso posest, vključno s Kostelom in Poljanami.<sup>73a</sup>

Ostanke celotne goriške posesti so junija 1342 delili bratje Albert, Majnhard in Henrik. Mehovo, Metlika, Črnomelj, Žužemberk, Višnja gora, Šumberk in drugo, kar je Goriškim ostalo v Marki in Istri, skupaj s fevdi in naslovom palatinskega grofa, je pripadlo najstarejšemu, Albertu IV.<sup>74</sup> Delitev posesti je pomenila cepitev Goriških na goriško in istrsko vejo, katere edini predstavnik je bil Albert. Leta 1364 je sklenil z vojvodo Rudolfom IV. dedno pogodbo o vzajemnem dedovanju, ki se je izpolnila pozimi leta 1374, ko je z Albertom IV. izumrla istrska veja, goriških grofov.<sup>75</sup> Vojvoda Albreht Avstrijski je nemudoma zasedel grofijo »Slovenska marka in Metlika« in že 24. marca 1374 potrdil vse privilegije, ki so jih Goriški kdaj dali grofiji.<sup>76</sup>

Pod Habsburžani je grofija skoraj dve stoletji obdržala svoje deželno pravo, glavarja in upravo. Ograjno sodišče pa je ukinitil Maksimilijan I. s puhlím izgovorom, da ima deželica baje premalo plemstva za prisednike.<sup>77</sup> V drugi četrtini 15. stoletja opazimo proces širjenja Kranjske in njenih kompetenc na vseh ravneh. Leta 1428 je bila Kranjska formalno razdeljena v štiri četrti (provincie, glavarstva) — eno teh je bilo glavarstvo Metlika ali »an der Mark« (Metlika in Slovenska marka). Po Hauptmannu je prišlo do uveljavitve reforme šele za vlade Friderika III. med letoma 1438 n 1441, ko naj bi se glavarstvo Metlika razširilo izven starih meja proti zahodu do Ribnice in Ortneka (istega mnenja je tudi Valvasor).<sup>78</sup>

Zelo redko se uporablja izraz »Marka in Metlika« le takrat ko gre za potrditev starejših privilegijev ali omembo naziva kneza kot gospoda grofije.<sup>79</sup> Kot »grofija Metlika« z lastnim glavarjem se omenja večkrat med leti 1431 in 1499!<sup>80</sup> Torej znatno dlje kot trdi Hauptmann. Njegovega opisa obsega grofije, ki naj bi segala do Višnje gore, ni moč zanesljivo potrditi. Ime se izven Bele krajine širi le še na področje far Mirna peč in Šmihel.<sup>81</sup> Morda je Hauptmanna zavedlo ime »herschafft in der Metlik«, ki pa ima lahko pomen zemljiškega gospostva, ne pa »grofije Metlika«. <sup>82</sup> Podobno težavo povzroča tudi termin »ambt in der Mettling«, ki ga uporablja

<sup>71</sup> Hauptmann, Erläuterungen, str. 439.

<sup>72</sup> GZLj I/48.

<sup>73</sup> MHDC X, št. 115, str. 50.

<sup>73a</sup> HHStA, listina 1338 avgust 7 (prepis ZIMK).

<sup>74</sup> MHDC X, št. 161, str. 62—64.

<sup>75</sup> Hauptmann, Erläuterungen, str. 439.

<sup>76</sup> AS, listina 1374 marec 26.

<sup>77</sup> Vilfan, Pravna zgodovina, str. 206.

<sup>78</sup> Hauptmann, Erläuterungen, str. 444—446. Enako tudi Grafenauer, o. c., str. 389—390.

<sup>79</sup> AS, listina 1388 maj 10; listina 1444 marec 4; M. Kos, Iz metliškega mestnega arhiva, Etnolog X—XI/1937 — 9 (= Etnolog), št. 8, str. 35—37.

<sup>80</sup> AS, listina 1431 april 29, tudi objavil M. Kos v Etnologu, št. 3, str. 28—30; MMK XX, št. 380, str. 215; AS, listina 1447 september 18 in 1498 marec 21; Carniola I, št. 531, str. 238 in št. 505, str. 232; A. Koblar, Drobničine iz furlanskih arhivov, IMK III, str. 65 (tudi v letnikih I in II).

<sup>81</sup> AS, listina 1498 marec 21. Nadškofijski arhiv Ljubljana, Fond Novomeški kapitelj, fasc. I, št. 10.

<sup>82</sup> AS, listina 1385 julij 4; listina 1414 avgust 1; Etnolog, št. 4, str. 30—31.

cesar Friderik v transakcijah s Pankracem Turjaškim med 1470 in 1492.<sup>83</sup> Očitno je z izrazom mišljeno deželno knežje zemljiško gospostvo Metlika, ne pa celotna grofija. Izraz pa pušča dvom glede funkcije glavarja grofije in upravitelja zemljiškega gospostva. Zanimivo je, da se grofija oziroma glavarstvo imenuje kar »Metlik«<sup>84</sup>, in se po listinah omejuje le na osrednjo Belo krajino; šmihelsko in mirnopeško faro, brez gospostva Poljane, zato pa z vašjo Brašljeveca<sup>85</sup> (danes v Hrvaški), ki je bila z naselitvijo Uskokov v 16. stoletju de facto izgubljena za Kranjsko.

O upravnem sistemu v grofiji ne vemo kaj dosti. Glavar je imel najvišjo sodno in vojaško funkcijo nad plemstvom in s tem nad dogajanjem v grofiji oziroma glavarstvu. Zdi se, da je poleg tega glavar nadzoroval knežje fevde in upravljal državno posest oziroma gospostvo Metlika. Njegov namestnik je bil upravitelj (verweser). Poznamo le tri nosilce funkcije upravitelja. Leta 1388 je bil to Nikolaj Hmeljniški,<sup>86</sup> leta 1405 Nikolaj Plesell<sup>86a</sup> ter leta 1476 Bernard Katter, sicer ambiciozen Metličan.<sup>87</sup>

Grofija »Slovenska marka in Metlika« je padla Habsburžanom v roke prav v času krize in bojov znotraj družine med bratoma Albrehtom III. in Leopoldom III. za očetovo dediščino. Ko so se leta 1379 razdelile habsburške dežele na albertinsko in leopoldinsko vejo, je slednja dobila s Koroško, Kranjsko in Štajersko tudi goriško dediščino — grofiji Istro in Slovensko marko z Metliko. Spori v rodbini so se nadaljevali do leta 1463, ko je iz bojov izšel kot edini zmagovalec cesar Friderik III.<sup>88</sup> Prvi habsburški glavar v grofiji je bil Nikolaj Hmeljniški, ki se omenja leta 1375.<sup>89</sup> Značilno za nadaljnje podeljevanje te službe je, da je Habsburžani nikdar niso podelili predstavniku katere od starih plemiških družin iz obdobja goriških grofov. Spomin na sina Herberta iz Gradaca in nezanesljivo belokranjsko plemstvo je bil še živ! Nasprotno pa je nekaj najbolj lojalnih plemičev iz Bele krajine bilo deležno najvišjih kranjskih služb.

Med leti 1400 in 1411 je bil glavar Seifrid Gamberški (Gallenberški), ki je leta 1405 postal še kranjski glavar.<sup>90</sup> Najkasneje leta 1423<sup>91</sup> se je pričelo glavarstvo znane kranjskega plemiča Hansa Hohenwartera, ki je bil glavar še leta 1432.<sup>92</sup> Nekaj kasneje so se Bele krajine dokopali Celjani, verjetno so jo dobili v zakup.<sup>93</sup> Na ključna mesta so takoj postavili svoje ljudi. Valvasor zaradi odklonilnega odnosa do Celjskih to obdobje gladko preskoči.<sup>94</sup> Leta 1447 je »metliško grofijo« upravljal Ulrikov glavar Jurij Kolenc,<sup>95</sup> tri mesece pred Ulrikovo smrtjo pa Baltazar Sevnški.<sup>96</sup> Čeprav je Bela krajina neposredno mejila na posestva celjskih sorodnikov Frankopanov, sredi 15. stoletja ni opaziti pretirane aktivnosti Celjskih v tem delu Kranjske. Leto dni po Ulrikovem žalostnem koncu srečamo na mestu glavarja sorodnika Hansa Hohenwartera — Andreja.<sup>97</sup> Ta je funkcijo zvesto opravljal do maja 1470, ko mu je cesar zamenjal grad in glavarstvo Metlike za urad v Ribnici.<sup>98</sup> Oboje je imel v zastavi za 2500 dukatov, ki jih je svojčas posodil vedno »suhemu« cesarju. Glavarstvo je moral odstopiti mogočnemu Pankracu Turjaškemu, ki je vse skupaj

<sup>83</sup> Carniola I, št. 500, str. 230; št. 501, str. 230—231; št. 535, str. 239; št. 537, str. 239.

<sup>84</sup> AS, listina 1393 maj 20; listina 1403 marec 28; listina 1430 maj 1; listina 1536 oktober 13; GZLj III/76 in X/95, MMK XIV, št. 23, str. 43; št. 29, str. 45—46; št. 51, str. 53; št. 56, str. 54; G. Widmer, Ur- und kundliche Beiträge zur Geschichte des Gottscheerländchens 1406—1627, VII. Band, Quellen und Studien zur Kunde des Grenz- und Ausland Deutchum, Plauen i. B. 1932, str. 33—34.

<sup>85</sup> MMK XIV, št. 29, str. 45—46; št. 56, str. 54; »Wrasseldorf in der Metlik«.

<sup>86</sup> AS, listina 1388 maj 10.

<sup>86a</sup> Nadškofijski arhiv Ljubljana, Fond Novomeški kapitelj, fasc. III, št. 4.

<sup>87</sup> Carniola I, št. 507, str. 232—233.

<sup>88</sup> Grafenauer, o. c., str. 390—394.

<sup>89</sup> AS, listina 1375 junij 23.

<sup>90</sup> MMK XIV, št. 23, str. 43; prim. J. W. Valvasor, Die Ehre des Hertzogthums Crain XI, Laibach 1689 (= Valvasor); str. 383—389.

<sup>91</sup> E. G. Pettenegg, Die Urkunden des Deutsch-Ordens-Central-Archives zu Wien I, Leipzig 1887 (= ANVR), št. 1822, str. 481.

<sup>92</sup> ANVR, št. 1826, str. 482; št. 1879, str. 500; MMK XIV, št. 51, str. 53; GZLj X/52; AS, listina 1430 maj 1.

<sup>93</sup> Hauptmann, Erläuterungen, str. 440.

<sup>94</sup> Valvasor XI, str. 383—389. Ne omenja niti Celjska kronika (izdal L. M. Golia, Maribor 1972)!

<sup>95</sup> AS, listina 1447 september 18.

<sup>96</sup> AS, listina 1456 september 13.

<sup>97</sup> Etnolog, št. 8, str. 35—37. Valvasor (XI, str. 383—389) ima podatek šele za leto 1462!

<sup>98</sup> Carniola I, št. 477, str. 119; št. 498, str. 229; GZLj III/76; AS, listina 1466 januar 6; Widmer, o. c., str. 33—34; HHSa, listina 1470 maj 10 (prepis ZIMK).

vzel v zakup za 200 dukátov letno.<sup>99</sup> Andrej Hohenwarter je bil kasneje glavar v Celju in cesarjev svetovalec. Turjačani so bili na Belo krajino tudi intimno navezani, saj so si iz nič ustvarili kar lépo posest, še več so jim preprečili turški vpadi. Leta 1492 je Pankrac moral vse prepustiti Žigi Piršu,<sup>100</sup> ki je bil sin bivšega celjskega oskrbnika na gradu Fridrichstein na Kočevskem.<sup>101</sup> Žiga Pirš je obenem upravljal urad Ribnica,<sup>102</sup> pred tem pa v Kočevju špekuliral z zakupom deželskega sodstva.<sup>103</sup> Kot glavar se omenja do leta 1517.<sup>104</sup> Sledil mu je sin Hans,<sup>105</sup> ki je bil živ, še oktobra 1533.<sup>106</sup> Za njim je dolžnost prevzel deželni komtur Nemškega viteškega reda Erazem Turn zum Kreuz,<sup>107</sup> za katerega Valvazor trdi, da je bil glavar do leta 1556, nato pa je »deželni knez del gospostev, ki ležijo v Slovenski marki in Metliki, podelil različnim gospodom«.<sup>108</sup> Po tem letu dejansko izgine vsaka sled nekdanj dokaj samostojne grofije. Najpomembnejši vzrok za reorganizacijo je bila bližina turške meje, ki je terjala centralizirano upravo obmejnih področij Kranjske. Deželni knez je, od zakupov svojih gospostev imel večjo korist, kot če bi jih upravljala neposredno kórnora in vicedom.

Poseben razvoj gospostva Poljane se je nadaljeval do izumrtja Celjanov. Novembra 1377 je celjski grof Herman I. sklenil dedno pogodbo z grofom Friderikom Ortenburškim.<sup>109</sup> Po njej naj bi tudi gospostvi Kostel in Poljane pripadli Celjanom. Koniec 14. stoletja so Ortenburžani upravljali Poljane posredno preko zastav in zakupov. Znan je le Lovrenc iz Škofje loke, ki je imel na ta način leta 1399 v posesti zastavljene Poljane za čedno vsoto dukátov.<sup>110</sup> Čeprav so Celjani že leta 1418 de facto prevzeli vsó ortenburško posest, je oglejski patriarh Ludvik šele leta 1425 podelil grofu Hermanu II. ortenburška gospostva na južnem Kranjskem, ki so bila de iure pravzaprav še vedno le oglejski fevd!<sup>111</sup> Z nastopom Celjanov sta se sredi 15. stoletja osrednja in jugozahodna Bela krajina prvič znašli pod istim gospodom.

Po Ulrikovi smrti so vso posest podedovali Habsburžani ter jo počasi spravili v »denar«, t. j. zakup. Poljane so leta 1466 zakupili Erhard Hohenwarter in njegova sinova Štefan in Andrej, ki je bil istočasno glavar v Metliki, za 100 funtov denaričev in 100 veder vina letno.<sup>112</sup> Gospostva Poljane, Kočevska reka, Zajčji vrh in Stegberg je nadzoroval še poseben »amtman«, ki je bil neposredno odgovoren vicedomu v Ljubljani. Njegova naloga je bilo zbiranje in odpošiljanje zakupnin.<sup>113</sup>

V začetku 16. stoletja je prešel proces izoblikovanja državnih meja v Beli krajini v fazo državne kontrole in ukrepov. Kot glavni vir nam služijo pri določevanju meja opisi deželskih sodišč iz konca 16. ali začetka 17. stoletja. Od takrat pa vse do danes je najzanimivejša severovzhodna meja Bele krajine, ki s svojim nemočim potekom opozarja, da ima drugačno podlago kot ostale belokranjske meje.

Najkasneje do 14. stoletja sta se izoblikovali deželski sodišči Žumberak in Metlika.<sup>114</sup> Mejo med njima je določevala meja osvojitve in kolonizacije obeh teritorijev v 12. in 13. stoletju. Glede na to, da meje ni predstavljala naravna obličja, temveč slabo poseljen hribovit in gozdnat svet, je bila speljana v dokaj ravni in neprecizni črti. Natančneje jo je bilo treba določiti, ko so se v tridesetih letih 16. stoletja v Žumberak začeli naseljevati Uskoki. Tega posla, ki sta se ga lotila Ivan Lenkovič in Tomaž Erdödy, so se baje še leta 1610 spominjali »devetdesetletni in stoletni pod«.

<sup>99</sup> Carniola I, št. 500, str. 230; št. 501, str. 230—231.

<sup>100</sup> Carniola I, št. 535, str. 239; št. 537, str. 239.

<sup>101</sup> Widmer, o. c., str. 33.

<sup>102</sup> AS, listina 1493 april 24.

<sup>103</sup> Widmer, o. c., str. 36.

<sup>104</sup> Ethnolog, št. 14, str. 44—45; št. 15, str. 46; GZLJ X/95, X/99; AS, listini 1510 marec/10 in 1517 februar 2; IMK III, str. 65.

<sup>105</sup> Valvazor XI, str. 383—389.

<sup>106</sup> A. Ivič, Dolazak Uskoka u Žumberak, Vjesnik IX/1907, št. 107, str. 1222.

<sup>107</sup> AS, listina 1536 oktober 13.

<sup>108</sup> Valvazor XI, str. 383—389.

<sup>109</sup> MHDC X, št. 837, str. 262 in št. 838, str. 263.

<sup>110</sup> HHStA, listina 1399 junij 22 (prepis ZIMK).

<sup>111</sup> HHStA, listini 1425 maj 6 in 1425 maj 13 (prepis ZIMK).

<sup>112</sup> Schumi, objava v AH I, str. 64.

<sup>113</sup> Widmer, o. c., str. 34.

<sup>114</sup> Hauptmann, Erläuterungen, str. 479—480.

ložniki«. Trdili so še, da sta svoje delo označila z mejniki.<sup>115</sup> Če upoštevamo pretiravanje pri navajanju starosti, bi ustrežal čas okoli leta 1560, ko je bil Lenkovič uskoški glavar v Žumberku (1546—1563). S tem se sklada tudi Lenkovičev široko-potezni načrt zamenjave posesti tistim fevdalcem, ki so imeli kmetije in podložnike v Žumberku, za neko drugo, da bi lahko v Žumberku naselil čimveč Uskokov. V ta namen je žrtvoval gospostvo Mehovo, kar pa ni zadostovalo. Novembra 1548 je končno izsilil, da so se pleterski prior, kostanjeviški opat, Erazem Purgstall, Štefan Semenič, Jurij Čušperški, Pável Čolnić, vdova Ivana Wernega in komtur, Nemškega viteškega reda odpovedali številni posesti v Žumberku, zato pa dobili posest v gospostvu Mehovo, deloma tudi v Beli krajini.<sup>116</sup> Neposredno za tem je moralo priti do natančnejše razmejitve, ki sta jo izvedla Lenkovič in Erdödy. Na trdnjšo razmejitev so vplivali nenehni spori med Metličani in belokranjskimi kmēti ter Uskoki, ki so se »oskrbovali« v Metliških gozdovih in poljih.<sup>117</sup>

Take in drugačne mejne spore je sklenil kralj Ferdinand končati, zato je za prvi maj 1550 ukazal v Samoboru sestanek posebne komisije, ki bi uredila mejna vprašanja med Kranjsko in Hrvaško. Šlo je predvsem za spore glede sodstva, zemljišč, ribolova, paše, meja itd., ki so izbruhnili s prihodom Uskokov v Žumberak. Tod so namreč imeli interese tudi hrvaški plemiči. Kranjski stanovni so za svoje zastopnike pooblastili Ernesta Viljema Raspa, Viljema Prännspergerja in Martina Gala, kralj Ferdinand pa Jurija Sturckha kot zastopnika dolnjeavstrijskega komornega prokuratorja. Sturckh je bil odgovoren kranjskemu vicedomu, deželnemu glavarju in upravniku. Od kralja imenovani komisarji so bili Hans Joseph baron Egg in Hungerspach, Jakob Lamberg, Jakob Raunach, Martin Bistriški in Karel Purgstaller za Kranjsko ter škofa Jurij Tompa in Martin Zeberdinus, Luka Sekel in Pavel Ratakaj za hrvaško stran. Če bi se delegaciji sami ne mogli sporazumeti, je kralj pooblastil še Franca Turna in dr. iur. Bernarda Barba za posrednika. Ferdinandu je bilo veliko do uspeha na pogajanjih in je posvaril obe strani, naj se izogiba provokacij. Ševeda ga nihče ni poslušal. Hrvaško delegacijo je namreč v Samobor sprejelo večje število vojakov, kar je izzvenelo kot grožnja Kranjcem, obenem pa so silili priče od vsepovsod, da so jim pritrjevali. Kranjci so uvideli, da bi bili ob eventualnem glasovanju preglasovani, zato so po enem tednu pogajanja prekinili in predložili, da se vse pritožbe izneso pismeno za naslednji sestanek v Kostanjevici. Kralj je septembra 1550 spet sklical sestanek, to pot v Strassgangu pri Gradcu, vendar o tem nimamo nobenih vesti.<sup>117a</sup>

Če natančneje pogledamo posest, ki so jo fevdalci leta 1548 zamenjali, vidimo, da gre za staro posest oziroma vasi, ki jih srečujemo v dokumentih tekom srednjega veka. Največ posesti sta v Žumberku imela deželnoknežje gospostvo Žumberak in kostanjeviška opatija, ki sta obsegala vasi v sektorju Sošice—Kupčina—Cerovica—Sošice.<sup>118</sup> Vmes in okrog so imeli posest ostali fevdalci, ki so jim leta 1548 vzeli kmetije.<sup>119</sup> Prav noben vir do začetka uskoških selitev ne omenja kakršnegakoli naselja na področju Sveta Jera—Krajsni vrh—Liješče—Popovići—Sveta Jera, torej južno od starega srednjeveškega jedra oziroma severozahodno od Metlike na današnjih hrvaških tleh. Tod je steklo uskoško naseljevanje in krčenje pragozda šele v 16. in 17. stoletju, na kar nas opozarjajo značilni toponimi, zvezani s patriarhalnimi rodbinskiimi imeni (Sekulčići, Buliči, Radatovići itd.), in jadikovanje Metličanov leta 1610, da »v bližnjem Žumberku naseljeni Uskoki neprestano delajo škodo v gozdu,

<sup>115</sup> AS, Urbar Metlika iz 1610, II/8u: »Welche jetzt beschribne gericht's confinen diser herrschafft eliste vnderthanen, so bey nouzig vnd ain hundert jarn alt vns aus gebisen haben, mit disem vermelden, das sie auch vor jahren, da herr Lenkhoutisch vnd herr graf Thomas Erdeudi g. bemelte gericht's confinen beritten, vnd an allen ortes marchstain geseetzt, mit und bey gebesten, stain, vnd haben soliche gericht's confinen ebner massen, wie an jeroz inen auss gewisen haben.«

<sup>116</sup> Mal. o. c., str. 43—46.

<sup>117</sup> Mal. o. c., str. 41. Urbar Metlika iz 1610.

<sup>117a</sup> Mal. o. c., str. 47. AS, Deželni stanovni za Kranjsko, fasc. 104 in E. Laszowski, O uredenju meda Hrvaške naprama Kraljski godine 1550, Vjesnik VIII/1906, str. 178—186.

<sup>118</sup> AS, Urbar Žumberak iz 1531, Komisija za fevdne zadeve, skatla 23. J. Mlinarič, Topografija posesti kostanjeviške opatije, Maribor 1972, karte.

<sup>119</sup> Mal. o. c., str. 45.

na visoki in veliki Metliški gori (okrog Svete Jere, kjer se stikajo gospostva Mehovo, Metlika in Žumberak), da bi izkrcili in postavili več njiv in hiš...<sup>120</sup> Meja, ki sta jo potegnili Lenković in Erdödy je še leta 1610 tekla po tem pasu v črti: Sveta Jera—Dedni studenec (?)—potok Kamenica—Kolpa.<sup>121</sup> Do konca srednjega veka sta se iz gospostva Metlika izločili Brašljevica in Vivodina; prva je še leta 1428 spadala v grofijo Metlika,<sup>122</sup> o nekdanji kranjski pripadnosti druge pa govorijo v 16. stoletju zgolj posredni viri.<sup>123</sup>

Dokler so imeli vrhovno vojaško in sodno oblast nad žumberškimi Uskoki kranjski stanovi in je Žumberak kljub svoji privilegiranosti sodil v jurisdikcijo kranjske dežele, je ostala meja deželskih sodišč edina ločnica med Belo krajino in Žumberkom. Od 17. stoletja naprej so stanovi izgubljali izvršno oblast na račun karlovškega generala in prihajalo je do sporov o pristojnosti. Ta dvojnost v vladanju je trajala do srede 18. stoletja, ko so preurejali vojno krajino in so Žumberak in Marindol priključili karlovškemu generalatu oziroma XII. slunjskemu graničarskemu polku.<sup>124</sup> Priti je moralo do nove, natančnejše razmejitev, saj je šlo sedaj za dve povsem različni upravi. Meja, kakršno so potegnili, je za manjšimi popravki, ostala do danes! Prvič jo zasledimo v franciscejskem katastru leta 1824.<sup>125</sup> Kot temeljni princip pri ločitvi Bele krajine in krajišniškega Žumberka so vzeli pripadnost kmetij, oziroma parcel žumberškemu glavarstvu ali kranjskim fevdalcem. To pomeni, da je vsa koncentrirana posest, ki so jo v tistem trenutku držali žumberški krajišniki, prišla v jurisdikcijo generalata. Pri tem se niso prav nič ozirali ne na stare meje, ne na obliko, ki je res enkratna! Oglejmo si stanje meje med Kranjsko in žumberškim delom vojne krajine po letu 1824. Od današnje slovensko-hrvaške republiške meje se loči po tem, da je bila cela k. o. Sekuliči tedaj v vojni krajini (danes v Sloveniji), na obeh straneh meje pa je bila množica enklav, ki so včasih obsegale le eno ali dve parceli, zlasti na področju k. o. Bojanja vas, Radovica in Drašiči. Ena takih enklav se je do današnjih dni ohranila pri Brezovici, vse ostale pa so se stopile s sosednjim ozemljem. Edini preostanek srednjeveške meje je severovzhodni del, ki poteka po potoku Kamenica do Kolpe. Manjša posest, ki so jo imeli krajišniki globlje na belokranjskem ozemlju (vinogradi, travniki itd.), na novo mejo ni vplivala. Vse-kozi pa se je obdržala srednjeveška državna meja na Kolpi.

### PLEMSTVO, GOSPOSTVA, FEVDI

Pojav, izvor in dejavnost plemstva je v srednjem veku ena od značilnosti razvoja teritorija. Ker se je Bela krajina sorazmerno kasno vključila v življenje rimsko-nemške države, je bil ta razvoj primerno zapoznel in deloma drugačen od bližnjega kranjskega. Gre za problem, ki je zvezan s prisotnostjo vladajočih dinastij, njih posesti in avtonomije grofije oziroma političnega zlitja s habsburškimi deželami. Zato lahko ta razvoj delimo na tri etape: 1) obdobje do goriške zasedbe (konec 12. stoletja do 1277), 2) čas goriške vladavine (1277—1374), 3) habsburška era (od 1374 naprej). Za prvi obdobji je značilna zaprtost kroga nastajajoče svobodne nobilitete, ki ni kasneje dovoljevala pritoka iz Kranjske (kar je zaradi deželne razlike še nekako razumljivo) ter si je med seboj delila fevde in ostalo posest. Po letu 1374 opazimo agresivno akcijo plemstva iz Kranjske, ki si je tož želelo ustvariti posest, kar se je nekaterim tudi posrečilo (Turjaškim). Stare familije tega pritiska niso vzdržale in so propadle ali pa so se preusmerile v druge dežele in jih že v 16. stoletju ni več v Beli krajini (Črnomaljski, Gracarji, vitezi iz Krupe in Metlike). Struk-

<sup>120</sup> AS, Urbar Metlika iz 1610.

<sup>121</sup> Prav tam, meja na tem sektorju: »... auf ... der kirchen St. Gerdrut also mit dem anderen agkh auf sihier vnd beschleust dass gezierkh bey dem Dedny prun ... focht sich (sodišče, op. D. K.) erstlichen sollich alhero gehoriges gericht bey dem wasser Khamniza genant ...»

<sup>122</sup> MMK XIV, št. 56, str. 54.

<sup>123</sup> Mal, o. c., str. 37.

<sup>124</sup> Mal, o. c., str. 139—144.

<sup>125</sup> AS, Franciscejski kataster iz 1824: k. o. Dole (44), Hrast (97), Bušinja vas (356), Grabrovec (64), Slamna vas (276), Bojanja vas (18), Radovica (224), Drašiči (43) in Božakovo (20): oštevilčene so mape!

turalni spremembi so botrovali še turški ypadi ali vsaj strah pred njimi, ki so nekatere prisilili na hiter odhod (na primer Turjaške), (ne)naključna dedovanja, zlasti pa kriza fevdalizma, ki je razkrajala okostenele manjše fevdalce. Od 16. stoletja naprej izgublja Bela krajina pri plemstvu zaupanje, kar ima za posledico, da se število fevdalcev manjša. Ostané le malo plemstvo, medtem ko se veleposestniki, kakor so bili Turjaški, izselijo. Izjema je cerkvena posest, ki je vsa v lasti Nemškega viteškega reda; ta si ni mogel privoščiti odhoda iz »vročega« območja, ker je bil obenem tudi edina cerkvena oblast. Cerkev pa ne zapušča svojih »ovčic«! 16. stoletje je torej čas, ko se Bela krajina znajde na marginalijah družbenega in ekonomskega (ne pa vojaškega) življenja Kranjske.

Poseben problem predstavlja analiza posesti posameznega fevdalca. Vsi nam znani srednjeveški urbarji zajemajo le tri najpomembnejša gospostva: urad Turjaških, gospostvo Nemškega viteškega reda in del gospostva Mehovo (delček mehovske posesti je krajši čas pripadal gospostvu deželskega sodišča Kamnik). Šele iz 16. stoletja imamo po dva davčna registra in urbarja za gospostvo Metlika ter enega za gospostvo Poljane. To in pa seštevanje ter odštevanje omemb iz preostanka listin še zdaleč ni dovolj, da bi natančneje določili posest vseh fevdalcev, četudi nam je postulat retrogradna metoda! Tu mislim na izoblikovanje deželnoknezjega gospostva Metlika in posesti Nemškega viteškega reda, ki imata korenine v 13. stoletju. Zato sem oba uvrstil na konec tega pregleda. V veliki večini gre za raztreseno posest posameznih fevdalcev po vaseh z izjemo severovzhodne Bele krajine, kjer sta bila le komendsko in metliško gospostvo.

Prvi, ki je želel opozoriti na pojav plemstva v Beli krajini, je bil Franc Šumi. Trditev, naj bi žena kralja Andreja II., Gertruda Andeška skrbela za razvoj lastnega plemstva, je podkrpél s pojavom nekega Henrika von Gurech iz leta 1228, ki je po njegovem imel sedež v Gorencih pri Adlešičih.<sup>126</sup> V resnici gre za koroškega ministeriala Henrika iz gradu Podkrnos, ki je res živel vsaj do leta 1238.<sup>127</sup> Zato bi bolj v poštev prišli višnjegorsko-andeški vazali, ki so pričali patriarhu Bertoldu v že obravnavani darovnici leta 1228.<sup>128</sup> Omenjeni so: Gotefridus in Wintherus de Cronowe (Kronovo), Rūdeger de Rutenberc (Čretež), Cūnradus Gallo, Ulricus (de) Pri-secke (Prežek), Meinhardus in Rūdolfus de Nazzenvelt (Mokronog), Meinhardus de Hohenowe, Albero, Adeloldus in Fridericus de Hophenbach (Hmeljnik) in Dietericus Cuzo. Po Hauptmannu gre za stare višnjegorske ministeriale, razen Konrada Gala, ki je andeški. Vse te je Henrik Andeški priženil.<sup>129</sup> Bolj kot to nas zanima, ali so ti ministeriali imeli posest tudi v Beli krajini, saj sedeža prav gotovo niso. Sodeč po kasnejših virih pridejo v poštev ministeriali Čreteški in Hmeljniški. Posest prvih se omenja šele v prvi polovici 14. stoletja: leta 1330 je imel Greif Čreteški šest hub, ki so bile fevd koroškega vojvode Henrika Tirolsko-Goriškega.<sup>130</sup> Hmeljniški so dobili v fevd hubo in dvor pri Rosalnicah od grofa Henrika II. (prej jo je imel Nikolaj Mehovski).<sup>131</sup> Čreteški so prisotni v Beli krajini še leta 1334 in 1342, ko je Greif dobil od Herberta iz Gradaca tri hube v Lipovcu in Kalu,<sup>132</sup> njegov naslednik Leopold pa se je zapletel v spor okoli dediščine po Nikolaju Šumberškem.<sup>133</sup>

Kot sem opozoril, so imeli koroške vojvode v »Slovenski marki in Metliki« v 14. stoletju posebne fevde, ki so izvirali še iz sklopa Spanheimske dediščine. Spanheimi so bili obenem koroški vojvode in imeli oblast nad Belo krajino. Svoje fevde so imeli še Goriški grofje. Pomislimo lahko še na nekaj: s prihodom Spanheimov se je bistveno spremenila celotna podoba Belé krajine (kolonizacija). Spanheimi so morali upravo, da bi sploh lahko začela, prepustiti deloma svojim vazalom (mini-

<sup>126</sup> Schumi, AH I, str. 66.

<sup>127</sup> Gradivo V, št. 123, str. 71 (1207); št. 311, str. 165 (1220); št. 515, str. 256 (1230); št. 693, str. 331 (1238).

<sup>128</sup> Gradivo V, št. 486, str. 242–243 (1228).

<sup>129</sup> Hauptmann, Erläuterungen, str. 397–398.

<sup>130</sup> Carniola II, str. 53–54.

<sup>131</sup> MMK XVIII, št. 18, str. 131.

<sup>132</sup> MMK XVIII, št. 51, str. 151.

<sup>133</sup> MMK XVIII, št. 67, str. 160–162.

sterialom), kar je vodilo do cepitve njihove lastne posesti. Sele tedaj je lahko prišlo do vdora ministerialov, ki so si razdelili fevde.

Ni povsem jasno, ali gre pri formiranju tega nesvobodnega plemstva le za dvig nesvobodnih služabnikov. Dvomimo lahko, da so belokranjski nesvobodni plemiči pripadali višji ministerialiteti (ali »gospodom«). Moramo jih uvrstiti v krog vitezov ne glede na to, da so vsaj Črnomaljski in Gracarji v 15. stoletju izpolnjevali pogoje za naslov »gospodov« (ker je bilo za to lahko le še premoženje). Poleg viteštva moremo domnevati še obstoj nekdanjega nižjega nesvobodnega plemstva, ki je še leta 1365 nosilo naziv »knechte« (hlapci, oprode). V 14. stoletju, ki nam je po ohranjenih virih še dostopno, so se razlike med obema slojema znotraj nekdanje ministerialitete večinoma že zbrisale. Ohranila se je le gospodarska razlika, saj imajo vitezi (Črnomaljski, Gracarji, morda Semiški, Krupski in Metliški) že v 14. stoletju mnogo večjo posest kot potomci nekdanjih militov ali nižjih ministerialov v širšem pomenu besede (Pertendorferji, Syebenhauerji itd.). Za 14. in 15. stoletje bomo zato obojne imenovali kar vitezi! Nižje plemstvo se je osamosvojilo zlasti v zgodnjem obdobju Goriških, ko so ti potrebovali močno vojsko za svoje ambiciozne podvige (predvsem za vojno za češko krono 1306—1311). Vse pridobitve so jim Goriški potrdili šele leta 1365. Zaključimo lahko, da ne Višnjegorski, ne Andeški niso imeli v Beli krajini plemstva, ali bolje: njihove prisotnosti nikakor ni mogoče dokazati.<sup>134</sup>

Prvi plemiči, za katere vemo, da so se nahajali na tleh Bele krajine in imeli tam posest, so bili spanheimski ministeriali Črnomaljski. Glede njihovega izvora trdi Valvasor, da so bili doma na Krasu na gradu Carstberg. Rodbina se je menda razdelila v dve veji — ena od teh so bili Črnomaljski, ki so potem okoli 1190 zgradili najprej grad in nato še mesto Črnomelj in se začeli po njem imenovati. Še v 14. stoletju naj bi imeli v lasti mesto Črnomelj! Pri tem se sklicuje na genealogiji Ursinjev in pl. Neuhausov.<sup>135</sup> Vse to je daleč od stvarnosti. O Beli krajini v 12. stoletju smo že govorili in tudi v sodobnih virih ne najdemo dokazov za Valvazorjeve izmišljotine. Črnomelj in Metlika pa sta bila v 14. stoletju tako ali tako, goriška trga oziroma mesti! V kolikor bi Črnomaljski (vitezi iz Gradaca in drugi) res bili v Beli krajini že pred 1228, bi zanesljivo pričali o patriarhovi listini leta 1228, saj je ta, za overitev uporabil po običaju najbližje — višnjegorske ministeriale. O ostalih ni sledi! Grad Carstberg (Carsperch), ki se omenja v razsodbi med Albertom II. Goriškim in patriarhom Rajmundom leta 1281,<sup>136</sup> očitno ni v nobeni zvezi s Črnomaljskimi. Morda je Valvazorja zbegala podelitev nekkih patriarhovih fevdov leta 1269, ki jih je že prej Henrik »de Cernomel« (imenovan tudi Stanloce) prodal Henriku »de Carsperch«.<sup>137</sup> Henrik Stanloce se je šest let prej zapletel v spor z Nemškim viteškim redom v Ljubljani zaradi neke posesti v Dolu pri Ljubljani, ki jo je zasedel, vojvoda Ulrik pa jo je spet prisodil Nemškemu viteškemu redu.<sup>138</sup> Med pričami najdemo več spanheimskih ministerialov iz Dolenjske ter Friderika »de Zernoemel«, ki je prvi svojega rodu, za katerega res vemo. Z nastopom Goriških so postali Črnomaljski njihovi zvesti vazali. V fevdu so imeli še od Spanheimov šest hub v Jelševniku, sedem v Geršičih in pet v »Dolsschom« — to jim je leta 1300 znova potrdil goriški grof Henrik II.<sup>139</sup> Njihova posest je ležala do 1312 okrog Krupe,<sup>140</sup> od Gerloha iz Gutenwerda so kupili leta 1340 dve hubi in pol v Golišču,<sup>141</sup> od Mehovskih del posesti pred letom 1388.<sup>142</sup> V dveh zamahih so leta 1395 in 1398

<sup>134</sup> Valvasor (XI, str. 639—641) trdi, da so bili lastniki Vinice ob Kolpi leta 1227 Turjačani, ki so jo potem prodali gospodom iz Loža. V resnici gre za Vinice pri Sodražici leta 1220 (Gradivo V, št. 310).

<sup>135</sup> Valvasor XI, str. 356—358, 601—605.

<sup>136</sup> MHDC V, št. 481, str. 304—309.

<sup>137</sup> URB II, št. 395, str. 301—302.

<sup>138</sup> GZLj XI/22. Tudi v moji razpravi Posest ljubljanske komende Nemškega viteškega reda, Zgodovinski časopis (= ZC) XXXVIII/1984, str. 272.

<sup>139</sup> Schumi, objava v AH II, str. 244.

<sup>140</sup> GZLj X/15.

<sup>141</sup> AS, listina 1340 maj 31.

<sup>142</sup> AS, listina 1388 maj 10.



prodali večjo posest Frideriku Ortenburškemu: 13-hub, en mlin in 6 domcevi v Dračgatušu, šest v Nerajcu, tri hube v Talčjem vrhu, tri v Suhorju in eno v Perudinah pri Vinici.<sup>143</sup> Vidimo torej, da je njihova stara posest (razen fevdov) ležala do konca 14. stoletja okoli Črnomlja. Poglejmo si še razvoj rodbine. Okrog leta 1300 je umrl poglavar rodbine Wolflin. Vsi fevdi so pripadli njegovi hčeri Agnezi.<sup>144</sup> Kaže, da je bila rodbina brez pravega voditelja vse do leta 1340, ko je postal aktiven Diebold.<sup>145</sup> Ta je živel vsaj do leta 1402,<sup>146</sup> nato pa je prevzel njegove posesti sin Hans. Značilnost Črnomaljskih je velika samostojnost vseh članov rodbine, ki so spletili širok krog znanstev ter si počasi utirali pot izven meja Kranjske. Bili so goriški »getreue«, <sup>147</sup> sodelovali so s Soteškimi,<sup>148</sup> Mehovskimi,<sup>149</sup> itd. Tako je okrog leta 1432 postal Martin Črnomaljski vicedom na Kranjskem in je to funkcijo držal še leta 1435.<sup>150</sup> Peter pa je bil okoli 1436 oskrbnik v Landskroni na Koroškem.<sup>151</sup> Že leta 1444 je bil kranjski vicedom Jurij Črnomaljski,<sup>152</sup> ki je imel v zastavi tudi postojnsko gospodstvo dve leti prej in vsaj še do leta 1464.<sup>153</sup> S poroko Barbare Črnomaljske z Erazmom Predjaškim leta 1441<sup>154</sup> se je rodbina dokončno odrekla regionalne omejenosti in nakazala svojo bodočo pot. Jurij je bil leta 1450 upravnik kranjskega glavarstva,<sup>155</sup> njegov brat Gašper pa upravnik na Smledniku.<sup>156</sup> Oba brata sta se z uspehom vključila v habsburško politiko in iz tega posla izvelikla naziv zastavnika, ki jima ga je podelil leta 1464 cesar Friderik.<sup>157</sup> Taka politika pa je bila draga! Po Jurijevi smrti se je maja 1481 morala njegova vdova Aligund skupaj s sinovoma Baltazarjem in Henrikom zadolžiti z vsem svojim premoženjem pri brižinskem škofu Sikstu za borih 374 dukatov.<sup>158</sup> Premoženje je kopnelo, zato je cela rodbina izkoristila poroko Erazma Črnomaljskega z Marjeto Svibenjsko. Ta je kot doto prinesla graščini Windeck in Schwertberg na Avstrijskem, kamor so se preselili leta 1535 vsi Črnomaljski.<sup>159</sup> Po Valvazorju je rodbina izumrla leta 1677.<sup>160</sup>

Druga pomembna plemiška rodbina goriškega obdobja so vitezi iz Gradaca (Gracarji). »*Perengerus von Grez*« je omenjen pri Valvazorju leta 1220, »*Ortolphus von Grez*« pa leta 1271. Valvazor trdi, da se je njih sedež najprej imenoval Gretz, nato se je izgovorjava kraja pokvarila in spremenila v Gradac. Ta rodbina naj bi zgradila tudi Feistenberg, ki se je po njih imenoval Gracarjev turn.<sup>161</sup> To mnenje so za njim nekritično prevzeli številni pisci.<sup>162</sup> Identiteta Valvazorjevih Gracarjev ni tako skrivnostna. Kot je pri Valvazorju običaj, se je tokrat zmotil pri lokalizaciji pridevka »von Gretz«. V prvem primeru gre za nekega »*Perengerus de Graeze*« ali »*P(er)ingerus de Graeze*«. — zasledimo ga v dveh listinah leta 1228,<sup>163</sup> ki pa je bil iz Slovenj Gradca. S toponimom »Graz« se v srednjem veku označuje tudi Slovenj Gradec. Na to lokalizacijo nas navaja vsebina obeh listin (gre za samostana v Gornjem gradu in Diessnu) ter priče, ki so vse s Štajerskega. Pri drugem imenu je naredil isto napako. Pred očmi je imel Otokarjevo avstrijsko rimano kroniko, ki v dogajanju za leto 1271 omenja nekega »Ortolf von Windischgretze«. Tudi ta je

<sup>143</sup> HHStA, listini 1395 januar 27 in 1398 november 22 (obe v prepisu ZIMK).

<sup>144</sup> Glej op. št. 139.

<sup>145</sup> Glej op. št. 141.

<sup>146</sup> ANVR, št. 1625, str. 427.

<sup>147</sup> MMK XVIII, št. 71, str. 166.

<sup>148</sup> AS, listina 1375 junij 23.

<sup>149</sup> AS, listina 1388 maj 10; ANVR, št. 1558, str. 407; Kapiteljski arhiv Novo mesto, fasc. III, št. 6;

listina 1424 junij 16 (prepis ZIMK).

<sup>150</sup> MMK XX, št. 371, str. 210; GZLj VII/74.

<sup>151</sup> MHDC XI, št. 154, str. 60.

<sup>152</sup> GZLj IX/74.

<sup>153</sup> Podlogar, Kronika mesta Črnomlja in njega župe (= Črnomelj), Zgodovina žup ljubljanske škofije, XIII. zvezek, Ljubljana 1906, str. 43. GZLj X/76.

<sup>154</sup> Valvazor IV, str. 529.

<sup>155</sup> MMK XIV, št. 79, str. 66.

<sup>156</sup> GZLj X/72.

<sup>157</sup> AS, listina 1464 december 24.

<sup>158</sup> AS, vidimus iz leta 1483 vsebuje listino 1481 maj 27.

<sup>159</sup> Podlogar, Črnomelj, str. 52.

<sup>160</sup> Valvazor XI, str. 601–605.

<sup>161</sup> Valvazor XI, str. 132–134, 212–213.

<sup>162</sup> I. Stopar, Gradovi na Slovenskem, Ljubljana 1986, str. 303.

<sup>163</sup> Gradivo V, št. 488, str. 243–244 (1228) in št. 490, str. 245–246 (1228).

bil' ministerial iz Slovenj Gradca.<sup>164</sup> Omenja se še leta 1273 in 1311.<sup>165</sup> Zmotna je tudi razlaga nastanka krajevnega imena Gradac iz Gretz. Gradac je star slovenski toponim (Gradec, Gradišče itd.) iz katerega je izšla kasnejša nemška oblika Gratz. Kar se tiče nastanka Gracarjevega turna pravzaprav ni nobenega natančnejšega vira, ki bi potrdil ali ovrigel Valvazorja. Gracarji so približno enakega izvora kot Črnomaljski. Tudi oni so bivši spanheimski vazali (ministeriali), ki dobijo posebno zaupanje Goriških. Njihov vzpon se začne v prvi četrtini 14. stoletja z nastopom Herberta iz Gradaca. Ta je leta 1326 navezal stike z vzhajajočo zvezdo kranjskega plemstva, s Turjačani, katerim je prodal staro družinsko posest v Čretežu in leta 1327 še dve hubi v Selu pri Otovcu.<sup>166</sup> Skupaj z bratom Mainhardom ter njegovim vnukom Bernardom se je s pomočjo Turjačanov, zlasti pa svojih gospodov Goriških, dvignil v sam vrh plemstva v »Slovenski marki in Metliki«. Omenili smo že Herbertovega sina, ki je leta 1338 prevaral vojvodo Albrehta Avstrijskega in raje izročil »phleg Metlihk« Goriškim kot pa Habsburžanom.<sup>167</sup> Herbert se omenja še leta 1344.<sup>168</sup> Sedem let kasneje je grof Albert Goriški podelil mlin na Krupi v fevd nasledniku Andreju.<sup>169</sup> Po izumrtju istrske veje Goriških leta 1374 so Gracarji tako kot ostalo belokranjsko plemstvo izpadli iz uprave grofije, zato so se začeli ogledovati za novimi častmi izven Bele krajine. Tako kot Črnomaljski so Gracarji v začetku 15. stoletja razprodajali svojo družinsko posest. Glavni interesent je bil spet že ostareli Friderik Ortenburški, ki je leta 1414 kupil od njih vas Damlje z devetimi hubami za 261 mark.<sup>170</sup> To posest je Friderik vključil v gospostvo Poljane, kot nam govori mnogo kasnejši urbar.<sup>171</sup> Dedna posest Gracarjev je ležala v srednjem delu pokrajine. Širše sta zastavila svoje delovanje brata Andrej in Herbert iz Gradaca, ki sta bila dovolj premožna, da sta sredi 15. stoletja posojala denar večjim kranjskim fevdalcem (in ga tudi izterjevala).<sup>172</sup> Za njima je v 60. letih nastopil zadnji znani Gracar — Jurij.<sup>173</sup> Ta je bil poročen z Uršulo Stainer. Ko je okrog leta 1475 umrl, ji je v oporoki pojasnil, da je prodal grad in gospostvo Gradac Pankracu in Lovrencu Turjaškima, ta pa ji bosta po njegovi smrti plačala tisoč ogrskih goldinarjev.<sup>174</sup> Turjaška nista imela dovolj denarja (ali pa ga nista hotela imeti), da bi vdovo izplačala v enem zamahu, zato sta se pri njej zadolžila za 300 goldinarjev za dobo dveh let.<sup>175</sup> S tem aktom so vitezi iz Gradaca izginili iz Bele krajine. Turjaški so uživali Gradac kot deželnoknežji fevd, ki ga je vsaj pred letom 1488 imel od njih v zastavi Erázem Mindorfer.<sup>176</sup> V devetdesetih letih je gospostvo od Mindorferjev in Turjačanov odkupil cesar Friderik. Gospostvo je leta 1499 zamikalo Petra Čaviča, da je zamenjal s kraljem Maksimilijanom I. številna posestva in fevde okrog Ljubljane (z doplačilom) za gospostvo Gradac.<sup>177</sup> Maksimilijan mu je z veseljem ugodil iz dveh razlogov: dolžan mu je bil 504 goldinarje za vojne usluge v Italiji in na Nizozemskem (ki so bili vključeni v ceno zamenjave), po drugi strani je imel možnost znebiti se posesti na območju, ogroženem od Turkov, ki v finančnem oziru zanj ni bilo več interesantno.

Tretja razvpita rodbina iz Bele krajine, ki je povzročala zgodovinarjem preglavice, je bila iz **Krupe** v Beli krajini. Problem je v tem, da so imeli hrvaški grofje Babonič — Blagaji dedno posest z enakim imenom v Bosni. Zato je prihajalo do nepotrebnih zamenjav in precenjevanja pomena belokranjskih plémičev iz Krupe.

<sup>164</sup> Monumenta Germaniae Historica, Deutsche Chroniken, Ottokars österreichische Reimchronik (izdal J. Seemüller), reprint originala (1890), München 1980, zvezek 5, 1, vrstica 11894 — 5.

<sup>165</sup> MHDC V, št. 125, str. 85; MHDC VIII, št. 2, str. 1.

<sup>166</sup> MMK XVIII, št. 42, str. 144; št. 43, str. 145; št. 44, str. 145.

<sup>167</sup> GZLj I/48.

<sup>168</sup> MMK XVIII, št. 71, str. 166.

<sup>169</sup> MMK XVIII, št. 89, str. 172.

<sup>170</sup> HHStA, listina 1414 maj 1 (prepis ZIMK).

<sup>171</sup> AS, Urbar Poljane 1576.

<sup>172</sup> MMK XIV, št. 77, str. 61.

<sup>173</sup> Carniola I, št. 469, str. 32. Etnolog, št. 10, str. 40.

<sup>174</sup> Carniola I, št. 508, str. 233.

<sup>175</sup> Carniola I, št. 509, str. 233—234.

<sup>176</sup> Carniola I, št. 531, str. 238. Listini je bilo takrat priloženo reverzno pismo z urbarialnim registrom, ki pa je danes izgubljeno.

<sup>177</sup> GZLj VI/80.

GOSPOSTVO GRADAC LETA 1523 IN 1527

Vasi	1523		1527
	hube	podružniki	hube
Vranoviči	16	2	16
»pred Otokom«	5		3
Cerovec	4		5
Zastava	11		8
»nad Jamo«	4		3
Vojna vas	2		—
Mihelja vas	1		—
Volčja vas	5	4	—
Grm	1		1
Primostek	2		2
Otok	14		15
Podzemelj	8		—
Sv. Martin v Podzemlju	4		7
Kapljišče	3		2
»Usagarhoff«	1		—
Boršt	2		2
»Nova Zastava«	3		—
»Pinkach«	5		12
Okljuka	1		3
Hrib	7		—
»pred njivami«	1		—
Štrekljevec	4		10
Kal	5		—
Goliše	17		—
»cerkveni kmetje«	2		—
»ogrski rovt pri Kostelu«	19	1	—
<b>SKUPAJ</b>	<b>147</b>	<b>22</b>	<b>106</b>

ki z Blagaji oziroma bosansko Krupo niso imeli nobene zveze. Dodatne težave so povzročale še družinske zveze Blagajev z nemškimi plemstvom in njihova prisotnost na Kranjskem. Blagaji v srednjeveških nemških virih nosijo naziv »von Krup«, kar je že Valvazorja napeljalo na misel, da so oni zgradili grad Krupa v Beli krajini. Zato je tudi trdil, da je bila Ana, sestra grofov Otona in Friderika Ortenburških, poročena z enim od vitezov iz Krupe v Beli krajini.<sup>178</sup> V resnici je bila poročena z Dionizijem Blagajem, ki je imel posest v okolici Čreteža.<sup>179</sup> Nikdar v srednjem veku ta mogočna hrvaška rodbina ni bila aktivna v Beli krajini. Zanimivo je, da je napako pri identifikaciji napravil tudi kritični Milko Kos.<sup>180</sup> V 14. stoletju vemo le za enega predstavnika rodbine iz belokranjske Krupe — Seifrída, ki je bil poročen s Katarino Turjaško.<sup>181</sup> V 15. stoletju so imeli gospostvo Hohenwarterji do leta 1483, ko je umrl celjski glavar Andrej Hohenwarter. Njegova dedinja Margareta se je poročila z Moricem pl. Purgstalom. Novim lastnikom je ostalo ime »von Krupp«. Purgstali so bili lastniki gospostva še za časa Valvazorja.<sup>182</sup>

Malo znana, a stara je familija vitezov iz Metlike (de Novoforo, vom Newem marcht). Kot priča ime, so imeli svoj sedež v Metliki; verjetno so bili kaštelani v metliškem gradu in imeli delež pri upravi goriške grofije »Slovenska marka in Metlika«. Prvič se omenja leta 1300 neki Wieschotzer de Novoforo.<sup>183</sup> Kaže, da so ti ministeriali imeli vojaško vlogo pri goriški upravi grofije. Večkrat so spremljali goriške grofe ter se pótikali po Goriškem. Leta 1309 so znani Poya in sinovi Seifrid,

<sup>178</sup> Valvasor XI, str. 322.

<sup>179</sup> Thallóczy — Barabas, Codex diplomaticus comitum de Blagay, Mon. Hung. Hist. XXXVIII, Budapest 1897; HHStA, 1352 maj 11 (prepis ZIMK).

<sup>180</sup> M. Kos, Gradivo za historično topografijo Slovenije do leta 1500, Kranjska, Zgodovinski inštitut Milka Kosa, Ljubljana 1975 (= GHTS), str. 302.

<sup>181</sup> MMK XVIII, št. 122, str. 185—186.

<sup>182</sup> Valvasor XI, str. 323.

<sup>183</sup> Schumi, objava v AH II, str. 244.

Ulrik, Dietleb, Diether in Dietrich.<sup>184</sup> Seifrid je živel še leta 1317, ko je skupaj z Wozaltom pričal v Gorici.<sup>185</sup> Hči slednjega, Dyemūt se je pred letom 1341 poročila z Greynerjem »iz Zgornje Krke«, nato pa teh ministerialov ne zasledimo več.<sup>186</sup> Lega njihove posesti je nejasna — vemo le, za hubo v Bereči vasi, ki so jo uživali kot fevd Goriških ter za šest hub in desetino v Sentlovincu, Gabrju, Polju in Svetem Miklavžu pri Soteski, torej izven Bele krajine. Slednje je Wozalt leta 1341 dal svoji hčerki za »jutrnojo«.

## II

Malo podatkov imamo o vitezih Semiških. O njihovem poreklu je mogoče sklepati po priimku (Semič ali Semenič), čeprav je večina njihove posesti ležala v severovzhodni Beli krajini. Natančneje — v Metliki so imeli hišo, na območju Brašljevice, Bojanje vasi in Vinomera pa v prvi polovici 15. stoletja vinograde, kmetije, desetino in gorsko sodstvo. Nasprotno ni nobenih oprijemljivih vesti, da bi imeli posest pri Semiču (z izjemo nekaj desetine v Telčjem vrhu) ali v bližini njihovega sedeža.<sup>187</sup> Celó Valvasor se ni upal sklicevati na izvor njihovega imena. Pravi le, da so gradič Semič prej (v 16. stoletju, op. D. K.) imeli gospodje Semeniči.<sup>188</sup> Del (?) omenjene posesti so Semiški do srede 15. stoletja prodali ali podarili, del pa obdržali do leta 1548, ko je Lenkovič uporabil tudi njihovo posest za naseljevanje Uskokov. Slo je za posest, ki danes sodi v okvir Hrvaške, vzhodno od Vinomera in Brašljevice. V nadomestilo je dobil Oton Semenič pet hub v Pobrežju, ki so bile prej v sklopu mehovskega gospostva in jih je leta 1550 kupil Lenkovič, da bi zgradil utrdbo. Sredi 16. stoletja so imeli na Kranjskem zanemarljivo posest; njen dohodek je bil ocenjen na 39 goldinarjev imenjske rente.<sup>189</sup> S tem smo izčrpali spisek plemstva iz 13. in 14. stoletja, ki je imelo svoj sedež v Beli krajini ter do začetka 16. stoletja tako ali drugače zapustilo Belo krajino (z izjemo Semiških).

## III

V začetku 14. stoletja začne prihajati v Belo krajino kranjsko plemstvo, pretežno iz Dolenjske, ter si ustvarjati tu posest. Do leta 1374 zlasti goriški vitezi, kasneje plemstvo iz »habsburške« Kranjske. Med prvimi so se pobrigali za posest vitezi z Mehovega. Ti so imeli eno pomembnejših gospostev v goriški »Slovenski marki in Metliki« in, sodeč po virih, zaupanje Goriških. Od njih so imeli pred letom 1330 v fevdu šest hub pri Metliki.<sup>190</sup> V tesnih stikih so bili s Turjaškimi, ki začno v istem času akcijo v Beli krajini.<sup>191</sup> Družinsko posest Mehovskih je med leti 1330 in 1359 upravljal Nikolaj.<sup>192</sup> Po njegovi smrti je prišlo do spora glede dediščine med njegovima bratoma Albertom in Friclom, ter sinom Wulfingom. Leta 1359 so se sorodniki pogodili in večji del je obdržal Wulfing. Po njegovi smrti konec stoletja je vodstvo prevzel sin Hans. Leta 1393 je prodal Nemškemu viteškemu redu eno hubo v Tuševem dolu, leta 1438 pa Juriju Glanerju tri hube v Boginji vasi, dve v Borštu in eno v Logu pri Metliki.<sup>193</sup> Hans je tri leta kasneje povečal družinsko imetje za šest hub v Tuševem dolu, Rožič vrhu, Ručetni vasi in Lokvah na račun Erazma Soteskega.<sup>194</sup> Kasneje je to posest gospostvo izgubilo, najkasneje do leta 1603, ker je urbar gospostva Mehovo ne omenja več.<sup>195</sup> Hans Mehovski je zadnji svojega imena, za katerega imamo podatke. Po izumrtju rodbine je gospostvo prevzela komora, ki ga je dajala naprej v zakup, nato pa ga je reformirala, tako da je posest v Beli krajini prenesla na gospostvo Metlika. To se je zgodilo še pred letom 1468.<sup>195a</sup>

<sup>184</sup> HHStA, listina 1309 maj 25 (prepis ZIMK).

<sup>185</sup> MMK XVIII, št. 23, str. 133.

<sup>186</sup> AS, listina 1341 maj 12.

<sup>187</sup> AS, listini 1367 junij 23 in 1453 februar 1. ANVR, št. 1822, str. 481; št. 1826, str. 482.

<sup>188</sup> Valvasor XI, str. 529.

<sup>189</sup> Mal, o. c., str. 45—46. Valvasor XI, str. 144—149. AS, Imenjska knjiga 1546—1549. Ivič, o. c., št. 37, str. 144—145.

<sup>190</sup> Carniola II, str. 53—54.

<sup>191</sup> MMK XVIII, št. 55, str. 153—156.

<sup>192</sup> Tako kot v op. št. 190 in 191; HHStA, listina 1359 januar 13 (prepis ZIMK).

<sup>193</sup> ANVR, št. 1568, str. 407. AS, listina 1438 junij 16.

<sup>194</sup> AS, listina 1441 januar 11.

<sup>195</sup> AS, Urbar Mehovo 1603 in 1623 (1/32 u).

<sup>195a</sup> Widmer, o. c., str. 34.

Podobno usodo so doživeli vitezi Šumberški. Po ženski liniji so bili v sorodu s Puchsi. V začetku 13. stoletja so bili eni glavnih andeških ministerialov.<sup>196</sup> Vrh je rodbina dosegla v 14. stoletju. Po smrti Nikolaja Šumberškega leta 1342 je rodbina ob občasnih razprodajah imetja le še vegetirala. Že Nikolajevi dediči so morali plačati Viljemu iz Pišec 110 mark, oziroma v ta namen izdvojiti večjo posest v južnem in centralnem delu Bele krajine: v Hrastu pri Vinici osem hub, Loka pri Črnomlju tri, v Lokvicah štiri, Rožancu tri hube, ter še nekaj v okolici Žumberka.<sup>197</sup> Kaže, da so dediči uspeli zbrati denar, saj je pol stoletja kasneje Hans Šumberški prepuštil sestri Margareti (poročeni z Erazmom Spornbergerjem) del očetove in matrine dediščine, ki je obsegala pet hub v Zastavi, tri v Hrastu in osem hub v Ručetni vasi, ter posest na Dolejškem.<sup>198</sup> Leta 1443 je umrl zadnji predstavnik rodbine (Janž) in celotno gospostvo sta kot dediščino pograbila Engelhard in Volker Turjaška.<sup>199</sup> Metliški del sta vključila v svoj nastajajoči urad v Beli krajini. Gre za posest, ki jo je po delitvi turjaškega imperija 1467 imela šumberška veja.

V jugozahodni Beli krajini so od 13. stoletja formirali grofje Ortenburški gospostvo Poljane. Neposredno upravo so izvajali njihovi kastelani, ministeriali Poljanski. Do leta 1338 je gospostvo formalno podeljeval Ortenburžanom oglejski patriarh, kasneje Habsburžani.<sup>200</sup> Sedež kastelanov je bil na gradu Poljane v bližini Starega trga, ki je starejši od samega gradu.<sup>201</sup> Rodbina vitezov Poljanskih je ohranila svoj položaj in fevde vse do smrti Ulrika Celjskega leta 1456,<sup>202</sup> nato pa so Habsburžani uveljavili politiko zakupa, tako da so že leta 1466 imeli gospostvo v zakupu Hohenwarterji.<sup>203</sup> Dele gospostva so Ortenburžani dajali v fevd,<sup>204</sup> vestno pa so izrabili priliko in od Gracarjev kupili večjo posest v Dragatušu, Nerajcu, Talčjem vrhu, Perudini, Suhorju in Damljah ter jo priključili svojemu gospostvu.<sup>205</sup> Temu je Friderik Ortenburški priključil še 10 hub in ribnik v Obrhu, 5 hub v Nerajcu in 5 hub ter mlin v Belčjem vrhu, ki jih je kupil od Diebolta iz Suhadola.<sup>206</sup> Tako je postal do 1418 predel južno od Črnomlja pretežno ortenburški. Leta 1576 je gospostvo obsegalo strnjeno posest na področju Spodnja Bilpa—Brezovica (severno od Poljan)—Jelševnik—Nerajec—Damelj. Razdeljeno je bilo v 17 žup s skupno 179 hubami oziroma kmetijami.<sup>207</sup> Povedati moramo, da je to stanje po naseljevanju Uskokov, ki so se deloma naselili v poljanskem gospostvu. Vprašanje je, koliko se lahko opremo na urbar pri rekonstrukciji gospostva v srednjem veku. Večina vasi tod je leta 1576 sploh prvič zapisana.<sup>208</sup>

Ortenburški dediči so bili Celjani. Poleg podedovanega Poljanskega gospostva so kupili od nekega Jana posest v Nestoplji vasi, ki pa so je že leta 1414 poklonili samostanu v Pleterjah skupaj z vasjo Brašljeвица, ki je bila dediščina Ulrikove matere Elizabete Frankopanske.<sup>209</sup> Istemu samostanu je grof Herman leta 1427 podaril še vso posest, ki jo je pred letom 1418 kupil Friderik Ortenburški od Diebolta iz Suhadola.<sup>210</sup> Precej več posesti so Celjani imeli v Žumberku. Tudi to jim je prinesla za doto Friderikova žena Elizabeta in so jo do srede stoletja večinoma prejeli pleterški menihi.<sup>211</sup>

Najmogočnejša familija, ki se je kdaj pojavila na belokranjskih tleh, so bili grofje Turjaški. Prvi Turjačan v tej vlogi je bil neki Maintzil de Owersperch, ki je

<sup>196</sup> Hauptmann, Erläuterungen, str. 399.

<sup>197</sup> MMK XVIII, št. 67, str. 160—162.

<sup>198</sup> AS, listina 1397 oktober 11.

<sup>199</sup> MMK XX, št. 412, str. 233.

<sup>200</sup> HHStA, listini 1336 junij 24 in 1338 avgust 7 (obe v kartoteki F. Kosa na ZIMK).

<sup>201</sup> I. Simonič, Grad Poljane, Kronika XXVI/1978, str. 40.

<sup>202</sup> AS, Ortenburška fevdna knjiga iz 1456 (pravzaprav Celjska!), Zbirka rokopisov I/2r. Celjska fevdna knjiga v HHStA, sign. MS. B 313 (prepis in fotokopija na ZIMK), fol. 20 in 22 (1436), 61 (1444).

<sup>203</sup> Schumi, objava v AH I, str. 64. Valvasor XI, str. 449—450.

<sup>204</sup> AS, listina 1359 april 4.

<sup>205</sup> HHStA, listine 1395 januar 27, 1398 november 22 in 1414 maj 1 (vse v prepisu ZIMK).

<sup>206</sup> MMK XIV, št. 54, str. 54.

<sup>207</sup> AS, Urbar Poljane 1576.

<sup>208</sup> Glej GHSt!

<sup>209</sup> MMK XIV, št. 29, str. 45—46 in št. 56, str. 54.

<sup>210</sup> Glej op. št. 206.

<sup>211</sup> MMK XIV, št. 78, str. 62—66.

## GOSPOSTVO POLJANE LETA 1576

Župe	Vasi	Hube	Njive	Travniki	Domci	Vrtovi
Brezovica		4	1 ž			
	Zadrc	3				
Čeplje		5				
	Vimolj	4				
Zagozdac	Kralji	2				
	Podgora	6		1 ž		
Jelenja vas		8				
Predgrad		7				
Kovača vas		10		1 ž		
	Deskovska vas	5		1 ž		
Dol		7				
	Vrt	6				
	Laze	1				
	Hrelin	2				
	Sp. Bilpa	1				
Sodevci	Vrt	6				
Dečina		10				
		1	1 ž		1 ž	
	Gor. Radenci	5				
	Sr. Radenci	4 1/2				
Speharji	Sp. Radenci	9				
		9			1 ž	
		9			1 ž	
Sinji vrh	Breg	2				
	Draga	4				
Damelj-Suhor		9			1 ž	
		3				
	Hrast	1				
	Nerajec	1				
	Grič	1				
	Tanča gora	3				
	Dobljče	2				
		9			1 ž	
Jelševnik		10				
	Log	11/2				
Paka	Novi rovt (?)	1				
	Pokštajn	1				
	Stari trg	6				
SKUPAJ		179	2 ž	8 ž	19	2

Legenda: ž pomeni last soseske, župe.

leta 1300 prišel v Črnomelj v spremstvu goriško-tirolskega grofa Henrika.<sup>212</sup> Takrat je prišel v stik z belokranjskim plemstvom — Črnomaljskimi in vitezi iz Metlike. Četrto stoletje kasneje so si začeli tod ustvarjati posest, ko sta brata Herbert in Volker od Gracarjev poleg posesti v Črtežu kupila še dve hubi v Selu pri Otovcu.<sup>213</sup> Slednji je bil glava rodbine in njegova hči Katra se je primožila v Krupo sredi 14. stoletja.<sup>214</sup> Sicer pa v goriškem obdobju Turjačani niso polagali svojih upov prav v Belo krajino, raje so si utrjevali svojo staro družinsko posest na Dolenjskem in Notranjskem. Konec stoletja so postajali najzvestejši habsburški odličniki. Kot primer omenimo turjaško gospodično Elizabeto, ki je bila okoli leta 1420 dvorna dama Zimburge Mazovske, žene vojvode Ernesta Železnega.<sup>215</sup> Rodbina je imela zaradi svoje številčnosti precejšnje težave, kadar je šlo za dedovanja. Konec 14. stoletja so se s posredovanjem vojvoda Leopolda menda zadnjič mirno poravnali bratje

<sup>212</sup> Schumi, objava v AH II, str. 244.

<sup>213</sup> Glej op. št. 166.

<sup>214</sup> MMK XVIII, št. 122, str. 185—186.

<sup>215</sup> MMK XX, št. 324, str. 185.

Jurij, Hans, Viljem in njihov bratranec Herbert za dediščino po svojem očetu Volkerju in bratrancu Petru.<sup>216</sup> Ko pa je okrog 1436 najstarejši (Jurij) umrl, so se za njegovo imovino ločeno potegovali pokojnikova sinova Volker in Engelhard ter njun bratranec Herbert. Vojvoda Friderik V. (kasneje kot cesar III.) je dedno gospostvo Turjak, posest v »Metliki« in vse fevde po pokojnem Juriju podelil njegovima sinovoma. Herbert, ki je terjal polovico gradu Turjak ter posesti »in der grafenschaft in der Mettling«, je očitno ostal praznih rok.<sup>217</sup> Pod »grofija Metlika« je mišljeno širše področje »Slovenske marke in Metlike«, saj v tem času Turjaški niso imeli še kaj prida posesti prav v Beli krajini. Šele 1443 sta oba brata v okviru dediščine po Šumberških dobila tudi večjo posest v Beli krajini okoli Črnomlja (Loka, Hrast pri Vinici, Rožanec, Lokvice itd.).<sup>218</sup> Po Volkerjevi smrti (pred 1457) je vodilno mesto po načelu seniorstva prevzel brat Engelhard, ki se je skupaj z Volkerjevim sinom Hansom poravnaval s cesarjem Friderikom, za turjaške, terjatve do Celjanov. S cesarjem so zamenjali neko posest »in herrschaft Mettling gelegen«, vendar ni jasno, ali gre za posest v Beli krajini.<sup>219</sup> Leto dni kasneje je Engelhard pregovoril pleterskega priorja Hilarija in konvent, da so z njim zamenjali 20 hub in mlin, ki so jih menihi 1427 dobili od Celjanov (ti pa od Ortenburžanov), za neko posest v okolici Bele cerkve.<sup>220</sup> V začetku 60. let so dobili posest tudi na Hrvaškem, ki jim jo je poklonil družinski prijatelj Jurij Glaner.<sup>221</sup> Slednji je bil aktiven tudi v Beli krajini, kjer je imel v zastavi nekaj imetja od Soteških in Mehovskih.<sup>222</sup> Osnovo Turjaškemu urbarju za urad v Beli krajini je tvorila posest, ki so jo leta 1462 kupili od Evzebija Dyeprannta za 54 funtov denaričev. Šlo je za štiri hube v Mihelji vasi, eno v Petrovi vasi, tri na Planini, poldrugo pusto hubo v »semiški fari«, eno pusto v Zadržah, tri in pol puste hube v Brezovici, dve »zu Worche«, pet v Kočevju pri Črnomlju, en domec pri Črnomlju, eno hubo v Semiču, dve v Hrastru pri Jugorju, dve v Dolu in dve v Jugorju, pet v Koroški vasi ter po eno hubo v Mirni peči in Tuševem dolu. Skupaj so Turjaški akumulirali 35 hub in en domec. Prodajalec si je izgovoril možnost šestletnega odkupa, a ga ni nikdar uspel uveljaviti.<sup>223</sup> Njihova celotna dedna posest je torej obsegala že najmanj 120 hub v Beli krajini. Januarja 1463 so bratje Hans, Viljem in Jurij Turjaški prejeli za zasluge v boju proti cesarjevemu bratu Albertu dedno maršalstvo na Kranjskem.<sup>224</sup> To je bila lepa osnova za iskanje družinskih povezav izven Kranjske. Istega leta se je Engelhard sporazumel z Martinom Frankopanom in dobil v dosmrtno zastavo grad Lipovec. Tri dni kasneje, se je Engelhard, Lipovcu odpovedal in zanj dobil grad Samobor! Engelhard je užival Samobor še leta 1466, nato pa kmalu umrl.<sup>225</sup> Tri leta kasneje sta se rodbini trdneje povezali — grof Dujm Frankopan je obljubil Engelhardovemu sinu Pankracu, da mu bo dal v treh letih skupaj s spodobno doto še hčer Ano za ženo.<sup>226</sup> Še pred smrtjo se je Engelhard želel okoristiti z dediščino Jurija Glanerja, ki je umrl okoli leta 1464. Pri tem je trčil na drugega interesenta — svojega svaka, metliškega glavarja Andreja Hohenwarterja. Končno se je, 1466 pravedanje končalo, ko je Engelhard odpravil Hohenwarterja z borimi 600 zlatimi goldinarji ter vasjo Grič ob reki Krupi.<sup>227</sup>

Konec 60. let je posest Turjaških tako narasla, da jo je bilo treba razdeliti med člane rodbine. Šlo je tudi za neskladja med dediči bratov Volkerja in Engelharda, saj med njimi ni bilo izrazito močne osebnosti kot v preteklosti, ki bi suvereno vladala rodbini. Zato so julija 1467 Turjačani delili vso posest na dva dela. Sinova

<sup>216</sup> MMK XIX, št. 231, str. 123.

<sup>217</sup> MMK XX, št. 380, str. 215; št. 388, str. 218.

<sup>218</sup> MMK XX, št. 412, str. 233.

<sup>219</sup> Carniola I, št. 449, str. 25.

<sup>220</sup> Carniola I, št. 452, str. 26.

<sup>221</sup> Carniola I, št. 469, str. 32.

<sup>222</sup> AS, listine 1434 oktober 28, 1438 junij 16 in 1447 september 18.

<sup>223</sup> Carniola I, št. 471, str. 32—33.

<sup>224</sup> Carniola I, št. 474, str. 34.

<sup>225</sup> Carniola I, št. 477, str. 119; št. 478, str. 119—120; AS, listina 1466 junij 28.

<sup>226</sup> Carniola I, št. 496, str. 228; št. 497, str. 228; št. 498, str. 229.

<sup>227</sup> Carniola I, št. 480, str. 120—121. AS, listina 1466 januar 6.

pokojnega Volkerja, Viljem in Jurij sta dobila gospostvo Šumberk, prvi kot najstarejši še vse dedne fevde ter več druge posesti v vzhodni in severovzhodni Dolenjski. V Beli krajini sta dobila: hube v Rožič vrhu (9), Tuševem dolu (3), Hrastu pri Vinici (5), Lahinji (6), Brdarcih (5), Lokvicah (3), Bušinji vasi (4), Kotu (1), Obrhu (5), Nerajcu (3), Belčjem vrhu (3), Mihelji vasi (6), Petrovi vasi (1), Brezovici (3 in pol), Hribu (2), Hrastu pri Jugorju (2), Koroški vasi (2) ter vinograd pri Semicu in vsó žitno, vinsko desetino od teh posesti. Skupaj torej 61 hub in pol ter vinograd! Večina te posesti je pripadala do leta 1443 gospostvu Šumberk: Brdarci, Bušinja vas, Hrast pri Vinici, Hrib, Lahinja, Kot, Lokvica, Lipovec, Rožič vrh, Planina, Petrova vas, Zastava, Loka. S tem smo rekonstruirali večji del stare šumberške posesti na belokranjskih tleh! Engelhardova sinova Pankrac in Lovrenc sta se zadovoljila z gospostvom Turjak, oziroma s posestvijo na Notranjskem in zahodnem Dolenjskem. Posest v Beli krajini se je delila na pol. V »uradu Metlika« sta imela hube v Loki pri Črnomlju (8), Petrovi vasi (6), Lipovcu (8), Drezniku (2), Lokvicah (2), Bušinji vasi (4), Kotu (1), Obrhu (5), Ručetni vasi (1), Nerajcu (2) ter vinograd v Semicu, mlin in ribnik v Obrhu in več vinskih desetih. Poleg tega sta dobila še vsó bivšo Dyepranntovo posest, ki pa smo jo opisali že zgoraj. Obe stranki sta se obvezali, da bosta poskrbeli za svoje sestre in mlajše brate, določili pogoje prodaje itd.<sup>228</sup> Ta pogodba nam pomaga rešiti kar dva problema. Primerjava te posesti s turjaškimi urbarji iz let 1485, 1501, 1504 in 1509<sup>229</sup> pokaže, da gre za identično posest — torej so to urbarji posesti »turjaške veje« (Pankrac in Lovrenc) Turjačanov. To je pomembna ugotovitev, saj za posest »šumberške linije« v Beli krajini in drugod sicer ni več podatkov. Drug problem, ki se nam odpira, je celotna posest Turjačanov v Beli krajini tik pred delitvijo leta 1467: Preprost seštevek nam pove, da je šlo za **121 hub**, kar je 51 % komendske posesti leta 1490! Razmerje 61,5 : 59,5 v hubah kaže na približno recprociteto v delitvi, tako kot način delitve kmetij v posameznih vaseh. Isti stranki sta se avgusta istega leta poravnali še glede gospostva Samobor.<sup>230</sup> S poznejšim razvojem Bele krajine je zvezano ime Pankraca Turjaškega, medtem ko drugi iz rodbine niso imeli tod poslov. Pankrac je bil med leti 1470 in 1492 metliški glavar.<sup>231</sup> Skupaj z Lovrencem sta kupila od Uršule, vdove po Juriju Gracařju gospostvo Gradac (1476)<sup>232</sup> in postala verjetno največja fevdalca v Beli krajini, a gospostva nista dolgo obdržala. Pankrac je tako kot njegov oče Engelhard vodil na vzhod (v Hrvaškó) usmerjeno politiko, vendar mu njegovi nasledniki v tem niso sledili. Umril je okrog leta 1496 varuh njegovih sinov Darija, Oktavija in Trajana je postal Pankračev brat Volker, kateremu je kralj Maksimilijan potrdil vsó posest, vključno z »ambt in der Mettling«.<sup>233</sup> Okoli leta 1500 je ta veja Turjaških kupila od Metličana Andreja Apréharja štiri hube v Primóstku in dve v Grmu pri Podzemlju<sup>234</sup> in povečala gospostvo na 68 hub in pol. Zdi se, da je bil s tem uspešen razvoj posesti Turjaških na tleh Bele krajine končan. Struktura posesti se do leta 1509 ni več menjala, leta 1510 pa je stanje v urbarju katastrofalno. Vzrok je verjetno odprodaja posesti vsled kontinuirane turške nevarnosti. Dejstvo pa je, da po tem letu nimamo več nobenih vesti o Turjačanih v Beli krajini, niti ne vemo, kaj je bilo z njihovo posestjo.<sup>235</sup>

Nekaj posesti so imeli v Beli krajini tudi vitezji iz Soteske. Njihovo aktivnost opazimo med leti 1375 in 1447, ko se zadnjič omenjajo v virih. Soteško posest beležimo v zahodni Beli krajini: v Pribišju, Črnomlju (en domec), Plešivici, Bušinji vasi (pet in pol hub), Kotu (tri hube), Tuševem dolu (tri hube), Rožič vrhu (ena

<sup>228</sup> Carniola I, št. 488, str. 123—135.

<sup>229</sup> AS, Urbarji gospostva Turjak iz 1485 (47 u), 1501 (42 u), 1504 (43 u), 1509 (44 u) in 1510 (45 u).

<sup>230</sup> Carniola I, št. 489, str. 226.

<sup>231</sup> Carniola I, št. 537, str. 239.

<sup>232</sup> Carniola I, št. 508, str. 233; št. 509, str. 233—234.

<sup>233</sup> Carniola I, št. 541, str. 241.

<sup>234</sup> AS, Urbar Turjak iz 1501.

<sup>235</sup> AS, Urbarji gospostva Turjak iz 1750—1760 (11/26 u), 1778—1787 (11/27 u) in 1798—1801 (11/28 u): v njih se posest v Beli krajini ne omenja!



**GOSPOSTVO, TURJAK DO LETA 1467 IN PO, DELITVI NA TURJAŠKO IN SUMBERŠKO VEJO, DO LETA 1485**

Vasi	Gospodstvo do leta 1467	Šumberška veja po 1467	Turjaška veja po 1467
Rožičev vrh	9 h	9 h	
Tušev dol	3 h	3 h	2 1/2 h + 1/2 W
Semič	2 1/2 h + 1 W	1/2 W	
Hrast pri Vinici	5 h	5 h	
Lahinja	6 h	6 h	
Brdarci	5 h	5 h	2 h
Lokvica	5 h	3 h	4 h
Bušinja vas	8 h	4 h	1 h
Kot	2 h	1 h	5 h (= lph) +
Obrah	10 h (= lph) + 4 V + 1 R + 1 M	5 h + 2 V	2 V + 1 R + 1 M
Nerajec	5 h	3 h (= lph)	2 h
Belčji vrh	3 ph	3 ph	
Mihelja vas	4 h	4 h	
Petrova vas	7 h	1 h	6 h
Brezovica pri Poljanah	3 1/2 h (= 1 1/2 ph)	3 1/2 h (= 1 1/2 ph)	
Hrib	2 h	2 h	
Hrast pri Jugorju	2 h	2 h	
Koroška vas	5 h	2 h	3 h
Loka	8 h		8 h
Lipovec	8 h		8 h
Drežnik	2 h		2 h
Ručetna vas	1 h		1 h
Planina	5 h (= lph)		5 h (= lph)
Zadre	lph		lph
Kočevec pri Črnomlju	5 h		5 h
Črnomelj	1 h		1 h
Dole	2 h		2 h
Jugorje	2 h		2 h
<b>Skupaj</b>	<b>121 h (= 81/2 ph) + 4 V + 1 W + 1 M + 1 R + 1 H</b>	<b>61 1/2 h (= 5 1/2 ph) + 2 V + 1/2 W</b>	<b>59 1/2 h (= 3 ph) + 1 H + 1 M + 1 R + 2 V + 1/2 W</b>
Opustelost v. %	7	8,9	5

huba), Lokvah (ena huba) ter Ručetni vasi (ena huba). Skupaj 14 in pol hub, domec in pastirske staje, vse na področju okoli Črnomlja.<sup>236</sup>

S tem pa spisek posvetnih fevdalcev v Beli krajini še ni izčrpan. V mislih imam one, o katerih imamo le omenbo ali dve — premalo, da bi lahko sklepali na celotno posest. Kljub temu jih velja omeniti! Hertel Mindorfer je leta 1359 imel vinsko desetino v Dragovanji vasi,<sup>237</sup> Hans von Rymmel leta 1390 dvor pred Črnomljem.<sup>238</sup> Tri leta kasneje je Söffel iz Loža prepustila hubo in desetino v Tuševem dolu stricu Viljemu Lambergerju ter določila, da sme po njeni smrti Viljem dedovati vso njeno posest. To se je zgodilo okoli leta 1403, vendar Viljemovi nasledniki niso tako zlahka prišli do dediščine. Za to so se potegovali še Mainhard von Pemund, Nik iz Pšate, Peter Čušperški, Jurij Melcz ter Menthelm in Jurij Snežniška. Spor je rešil grof Friderik Ortenburški, ki je vse prisodil Juriju Lambergerju. Ta je moral plačati ostalim 100 mark oglejskih pfeningov. Vsa posest je bila fevd oglejskega ptiarha!<sup>239</sup> V začetku 15. stoletja je imel Gerhard Donerberški hubo v Dragatušu,<sup>240</sup> Martin Fenkerberger dve hubi v Drganjem dolu,<sup>241</sup> samostan Pleterje je kupil od

<sup>236</sup> AS, listine 1375 junij 23; 1434 oktober 28; 1441 januar 11 in 1447 september 18; ANVR, št. 1601, str. 419.

<sup>237</sup> ANVR, št. 1333, str. 349.

<sup>238</sup> ANVR, št. 1540, str. 403.

<sup>239</sup> AS, listini 1393 maj 20 in 1403 marec 28.

<sup>240</sup> ANVR, št. 1625, str. 427.

<sup>241</sup> ANVR, št. 1671, str. 439.

Nika Dyana 'gornino in desetino v Kaštu (Casten) pri Brašljevi<sup>242</sup> ter travnik pri Metliki od Tomaža Švaba,<sup>243</sup> Jošt von Strasperg je prodal štricu Gašperju Scheyrerju dve hubi v Vinici in Goleku,<sup>244</sup> pet hub in pol v Slamni vasi je še 1431 imel Andrej von Sussenheim.<sup>245</sup>

Večina fevdalcev se je na prelomu iz srednjega v novi vek zamenjala. Pojavila so se nova imena, ki so se podjetno vrgla v posel s propadajočo posestviijo. V večji meri gre za vojaške osebe kova Lenković, ki so prišle v Belo krajino zaradi organiziranja in izvajanja obrambe pred Turki, ali pa za večje hrvaške fevdalce kot sta zagrebški kapitelj in familija Erdödyjev. Omenimo le imena kot so Mordaxi, Ivan Lenković, Žiga Pirš, Gallensteini, Hans Joseph baron Egkh in Hungerspach, Wernegi itd.<sup>246</sup> Konec 16. stoletja se slika spet menja: Bela krajina v vseh ozirih propada in postane nezanimiva za kranjske fevdalce. Začenja se agonija, zlasti ko Bela krajina prepusti v 70. letih 16. stoletja svojo vojaško vlogo Karlovcu in nastajajoči Vojni krajini. A to so že drugi časi in problemi!

Preden preidemo na dvoje najpomembnejših gospostev v Beli krajini, se ustavimo še pri fevdih. Prve informacije o njih potekajo šele od leta 1300, vendar lahko sklepamo, da so jih podeljevali že vsaj Spanheimi. V dobi Goriških je del fevdov podeljeval tirolsko-goriški grof kot koroški vojvoda (in imetnik Kranjske), del pa goriški grof, ki je imel neposredno oblast nad nastajajočo grofijo »Slovenska marka in Metlika«. Po letu 1335, ko so zasedli Kranjsko Habsburžani, so se vsi fevdi v Beli kraniji združili pod enim gospodom. V taki obliki so jih prevzeli od Goriških leta 1374 Habsburžani. Fevdi niso bili dedni in jih je fevdni gospod po smrti nosilca po mili volji lahko podelil predstavniku kake druge rodbine. Z njimi so Goriški nagrajevali svoje vazale za zvesto službo v grofiji: Fevdi so dobili dedne pravice šele s privilegijem plemstvu »Slovenske marke in Metlike« leta 1365. Po tem letu je le izjemoma prišlo do novih podeljevanj. Stari fevdi, ki so jih familije v tistem trenutku držale, so de iure postali dedni in se priključili alodom. Kaj pa je bilo s preostalimi državnimi fevdi po letu 1374? Verjetno so jih Habsburžani vključevali v deželnoknežji gospodstvu Metlika in Poljane (tu po letu 1456), ki sta s tem dobili obliko, kakršno najdemo v urbarjih leta 1576 in 1610. V goriškem obdobju so bili nosilci fevdov pripadniki starih rodbin s sedežem v Beli krajini ali na ozemlju grofije (Črnomaljski, Gracarji, Mehovski, Čreteški, Metliški, Hmeljniški, Pertendorferji). V 15. stoletju je znan le en nosilec fevdov — Kolman Trakemberger (neznano odkod)! Po ohranjenih podatkih so fevdi ležali v srednji Beli krajini (od Jelševnika do Metlike) ali natančneje: v Jelševniku (6 hub), Tribučah (8 hub), Nerajcu (5 hub), Kalu (ena huba), Črnomlju (hiša, domec, dvorec in mlin), Bereči vasi (ena huba), Geršičih (7 hub), »Dolsschom« (5 hub), na Krupi (mlin), Metliki (domec in dvor), Rosalnicah (ena huba) ter še šest nelokaliziranih hub.<sup>247</sup> Skupaj torej vsaj 34 hub in druga posest, kar pravzaprav ni malo!

Najmogočnejše gospodstvo v srednjeveški Beli krajini je bilo v lasti Nemškega viteškega reda. Red kljub imenu in namenu ni v Beli krajini pokazal večjih junastev na vojaškem področju, pomemben pa je kot dober organizator kolonizacije in zvesta opora vsakokratnemu deželnemu gospodu. Nemški viteški red je začel z zbiranjem posesti takoj po letu 1268, ko mu je vojvoda Ulrik III. poklonil župnijo v Črnomlju z vsemi podružnicami in cerkvenimi posestmi. Z drugimi besedami, red je dobil v roke celotno cerkveno jurisdikcijo na območju Bele krajine (brez po-

<sup>242</sup> MMK XIV, št. 23, str. 43.

<sup>243</sup> MMK XIV, št. 51, str. 53.

<sup>244</sup> AS, listina 1430 maj 1.

<sup>245</sup> AS, listina 1431 april 29. M. Kos napačno identificira nekega Pab ab dem Wuldres kot Paul iz Boldraza (GHTS, str. 32). V resnici gre za koroškega plemiča iz Wullrossa nad Krko na Koroškem. Ta je res leta 1406 (julij 25) oziroma 1407 (april 13) prejel v fevd po eno hubo v Golišu in Vidošičih (obe listini v AS). Leta 1407 je opravljal funkcijo kranjskega upravitelja (GZLj IX/52).

<sup>246</sup> AS, listine 1510 marec 10, 1573 maj 18 in 1575 junij 6. M. Smole, Graščine na nekdanjem Kranjskem, Ljubljana 1982, str. 98 in 544. Ivič, o. c., št. 37, str. 144.

<sup>247</sup> Schumi, objava v AH II, str. 244. MMK XVIII, št. 18, str. 131; št. 89, str. 172. Carniola II, str. 53—54. HHStA, listini 1309 maj 25 in 1367 junij 23 (prepis ZIMK). HHStA, Notranjeavstrijska fevdna knjiga 1443—1469, Ms W 724 in 725 (Mikrofilm v ZALj za fol. 216—277), fol. 241.

ljanske prazupnije, ki jo je obdržal oglejski patriarh).<sup>248</sup> S tem je redu pripadla tudi vsa posest, ki jo je ondotna prazupnija Črnomelj prejela do takrat v posest. V mislih imam navedbo iz leta 1228, da je Sofija Andeška obdarovala obstoječo cerkvice (ki so bile prazupprav lastniške) z znatnim premoženjem — zlasti z vso desetino!<sup>249</sup> Ker imamo prvo konkretno darovničo šele iz leta 1312, se zdi, da so jimo pred nerešljivim problemom rekonstrukcije prvotne posesti, ki jo je prazupnija dobila do leta 1268 in kasneje. Tu nam priskoči na pomoč urbar Nemškega viteškega reda iz leta 1490<sup>250</sup> oziroma zanimiva delitev križevniške posesti na dva dela. Gospostvo je razdeljeno na del »des haus in der Mettling« (kar pomeni komendo, ali redovno hišo — samostan v Metliki) ter »gen Tschernemel« (sedež prafare): Prvi del obsega 162<sup>1</sup> hub (in drugo posest) v Beli krajini in 19 hub pri Ljubljani, drugi del pa 48 hub (in drugo posest), vse v Beli krajini. Pričakovali bi, da bo posest razdeljena po geografskem kpljuhu — z definitivno mejo med obema deloma, kar je bil sicer običaj pri delitvi posameznih uradov v urbarjih. Tako bi vsaka kmetija gra<sup>2</sup> vitirala k bližnjemu upravnemu centru — ali k Metliki ali k Črnomlju! A temu ni tako. Manjši od uradov — črnomaljski — ima posest v Brašljevici, Metliki, Radovici, Bušnji vasi, Dolah pri Suhorju, Primostku, Grmu pri Podzemlju in Gribljah — torej med posestjo, ki je bila v sklopu komende v Metliki. Da bo zmeda še večja, sta oba dela imela posest v Gribljah (glej tabelo I). Kako, si razlagati neskladje? Očitno je, da do leta 1490 vsa križevniška posest (mislim na ono, ki je pripadala cerkvam, in tisto, ki jo je imela komenda kot legitimni sedež križevnikov) še ni bila razdeljena po nekih, racionalnih in logičnih principih, temveč so jo vodili tako kot je pač bila pridobljena. Če bi ta podmena držala, bi lahko vsaj približno rekonstruirali posest, ki jo je Cerkev dobila do leta 1268 (in kasneje), pa tudi, ono, ki so jo križevniki sami kolonizirali v 13. stoletju. Seveda bi bili rezultati zgolj približni in pogojni, toda boljše metode ni.<sup>251</sup> Zato moremo odšteti vso zemljiško posest, ki jo je Nemški viteški red pridobil do leta 1490. Od dela, ki pripada prazupniji Črnomelj, lahko odštujemo: hubo v Tuševem dolu (1393), domec v Črnomlju (1400), hubo v Dragatušu (1402), njivo v Črnomlju (1456), dve hubi v Radovici (1466) ter dvor v pri Črnomlju (1466).<sup>252</sup> Ostane pa še vedno preko 40 hub! Komendskemu delu bi ostalo ca. 152 hub, če bi odšteli: štiri hube in mlin nekje na Krupi (1312), dve hubi pri Metliki (1424), hubo v Slamni vasi (1466) ter štiri hube in mlin v Radovicih (1466).<sup>253</sup> Pripomniti velja, da smo od črnomaljskega dela odšteli posest, ki so jo darovalci ali prodajalci izrecno prepustili farni cerkvi v Črnomlju, od komenskega dela pa tisto, ki jo je prejel Nemški viteški red kot tak. Kot vidimo, rezultati niso preveč vzpodbudni. Očitno je pomanjkanje darovnic in kupoprodajnih listin, ki bi sicer lahko dale pravo sliko. Pa vendar lahko sklepamo o legi posesti, ki je pripadala Cerkvi še pred prihodom Nemškega viteškega reda v Belo krajino. Večinoma gre za posest severno in južno od Črnomlja, na področju far Črnomelj in Semič, torej na področju starejše poselitve. Nemškemu viteškemu redu pa je večinoma pripadala posest v vzhodni Beli krajini — to so deloma kolonizirali sami ali jo kako drugače priključili. O tem bomo govorili kasneje.

Za razvoj gospostva so pomembni privilegiji, ki jih je red prejel zlasti v 13. stoletju. Na svojih posestvih je lahko izvajal nižje sodstvo, bil je osvobojen mitnin, carin, ni bil podvržen mestnim in državnim oblastem itd.<sup>254</sup> Te imunitete so dajale redu položaj, kakršnega ni imel v Beli krajini nihče, in s tem so lahko izoblikovali neodvisno gospostvo. Gospostvo Nemškega viteškega reda je bilo v Beli krajini po velikosti enako ljubljanskemu, a z manjšimi razlikami. Ni bilo razdeljeno na urade

<sup>248</sup> GZLj X/9.

<sup>249</sup> URB II, št. 59, str. 42–43.

<sup>250</sup> ZALj, Urbar Nemškega viteškega reda 1490.

<sup>251</sup> To metodo je uporabil npr. J. M. Grebenc v Gospodarski ustanovitvi Stične ali njeni dotaciji, Stična 1973. Tak način zahteva ohranjenost listinskega gradiva vsaj v 80 %.

<sup>252</sup> Etnolog, št. 9, str. 37–39. ANVR, št. 1558, str. 407; št. 1601, str. 419; št. 1625, str. 427; št. 2048, str. 544–545 in št. 2092, str. 557.

<sup>253</sup> GZLj X/15. ANVR, št. 1826, str. 482; št. 2094, str. 557. Etnolog, št. 9, str. 37–39.

<sup>254</sup> URB II, št. 93. GZLj XI/10, XI/24, XI/26. Glej tudi moj članek, str. 272–273.

(kar je oteževalo upravljanje); zato pa je imelo več strnjene in zaokrožene posesti, ponekod je bilo tudi edini gospod, čeprav število fevdalcev v Beli krajini ni bilo majhno (glej tabelle).<sup>255</sup> Kdo so bili donatorji križevniške posesti? V 14. stoletju ni opaziti velike aktivnosti Nemškega viteškega reda. Dobil je le štiri hube in mlin na Krupi od Elizabete Črnomaljske (1312),<sup>256</sup> vinsko desetino pri Dragovanji vasi od Mindorferjev (1359)<sup>257</sup> ter hubo v Tuševem dolu od Hansa Mehovskega (1393).<sup>258</sup> Medtem ko se je proces poklanjanja premoženja Cerkvi na prelomu stoletja drugod že končeval (obrat od mistioizma k realnemu življenju in kriza fevdalne ekonomije), je prav v 15. stoletju Nemški viteški red v Beli krajini razvil živahne posle z ondrotnimi fevdalci in meščani. Cerkvena kriza je v Beli krajini in pri Nemškem viteškem redu kasnila. Do konca stoletja je red dobil posest, ki je ležala v Črnomlju, Dragatušu, Drganjem dolu, Vinomeru, Radovici, Slamni vasi in Radoviču. Darovalci in prodajalci so bili manjši plemiči in meščani: Soteški, Doñersberški, Fenkerbergerji, Semiški, Andrej Hohenwarter ter črnomaljska meščana Peter Bartočič in Peter Vehovec.<sup>259</sup>

V začetku 16. stoletja so belokranjski križniki našli na velike težave. Na eni strani je red padel v moralno in finančno krizo (v zvezi z razkrajajočo se njihovo državo v Prusiji), po drugi strani je bil na neposrednem udaru čedalje bolj predržnih turških tolpa, ki so lahko kot blisk opustošile njihovo posest. Zato je metliški konvent Nemškega viteškega reda želel »na zadnja vrata« zapustiti Belo krajino ali vsaj zmanjšati premoženje, ki je bilo očitno obsojeno na životarjenje ali celo propad. Pod krinko »velikih težav« in panike, »da bodo Turki kmalu odpeljali ves narod«, so križevniki z blagoslovom deželnega komturja Nemškega viteškega reda Krištofa Awerja pričeli z razprodajo svoje posesti, »pa čeprav le za polovico vrednosti«. Sodeč po odstotku opustelosti kmetij stanje le ni bilo tako porazno: V celoti je bilo 22 % kmetij pustih — na komendskem delu 10,2 %, na črnomaljskem kar 58 %. Tak odstotek (22 %) je bil v 15. stoletju običajen tudi drugod na Slovenskem, kjer Turki niso divjali. Gre za splošno agrarno krizo 15. stoletja (bolezni, pritisk fevdalcev itd.). Toda posel je le počasi stekel. Kranjski deželni upravnik ni bil naklonjen misli, da bi t. i. »deželni denar« otekel iz Kranjske; pa tudi težko je bilo najti osebe, ki bi investirale sredstva v krizna območja.<sup>260</sup> Do konca 16. stoletja so zato lahko prodali le pet hub, domec, vrt in tri mline.<sup>261</sup> Konec koncev je bil tak razplet za Nemški viteški red kar ugoden. Še v istem stoletju so vpadi prenehali. Kljub revščini, ki je konec stoletja pokazala zob, je bilo gospostvo v finančni strukturi reda na Kranjskem še kar donosno. Leta 1546 je bilo ocenjeno na 154 goldinarjev imenjske rente (oba dela) dohodkov, torej na manj kot na polovico ljubljanskega gospostva reda (346 goldinarjev).<sup>262</sup> Ker je posest obeh ostala enaka kot leta 1490, je opazen upad dohodkov v Beli krajini, saj s približno enakim številom kmetij red ni mogel zbrati niti polovico dohodkov ljubljanske rente. Stagnacija je očitna! V drugi polovici 16. stoletja je red čelo kupil nekaj nove posesti: kmetijo v Žiberni loki, hišo z zemljiščem v Črnomlju (1580)<sup>263</sup> in vrt v Metliki (1582).<sup>264</sup> Med 16. in 18. stoletjem je prišlo do nekaterih sprememb, ki pa niso bistveno spremenile strukture gospostva. Posest v okolici Ljubljane je prešla pod upravo ljubljanske komende, kar je bilo v skladu z reorganizacijo vse posesti na Kranjskem. Bolj racionalno se je končno delila tudi posest v Beli krajini: potegnili so geografsko najbolj ugodno ločnico — črto od Semiča do Gribelj. Kar je bilo severno od

<sup>255</sup> D. Kos, o. c., str. 283—285.

<sup>256</sup> GZLj X/15.

<sup>257</sup> ANVR, št. 1333, str. 349.

<sup>258</sup> ANVR, št. 1558, str. 407.

<sup>259</sup> Glej op. št. 252 in 253.

<sup>260</sup> Mittheilungen des historischen Vereins für Krain, XVIII/1863 (= MHK), št. 69, str. 36 in št. 70, str. 36. Prim. moj članek, str. 277.

<sup>261</sup> MHK XVIII, št. 69, str. 36. ANVR, št. 2457, str. 642; št. 2495, str. 650; št. 2496, str. 650; št. 2497, str. 650 in št. 2504, str. 651.

<sup>262</sup> AS, Imenjska knjiga 1546—1549.

<sup>263</sup> ANVR, št. 2532, str. 657.

<sup>264</sup> ANVR, št. 2546, str. 660.

črte, je bilo pod upravo metliške komende (124 1/2 hube), ostalo pa v upravi črnomaljskega župnika (64 hub).<sup>265</sup>

Drugo največje je **deželnoknežje gospostvo Metlika**, o katerem imamo prve prave podatke šele iz leta 1536.<sup>266</sup> Razvoj tega gospostva je dokaj nejasen. Nastalo je iz dedne posesti gospodov, ki so pred Habsburžani imeli Belo krajino. To posest je upravljala od Goriških dalje poseben uradnik v Metliki, morda sam glavar. Za časa Habsburžanov je bilo skupaj z glavarstvom cele grofije dodeljevano v zakup (na primer Hohenwarterju, Turjaškim, Piršu itd.). Po formalni ukinitvi posebnosti v upravi »Slovenske marke in Metlike« leta 1556 je gospostvo ostalo edini reliktni nekdanje samostojnosti. Od tedaj je bilo stalno v zakupu, od konca 16. stoletja zlasti hrvaškim fevdalcem — zagrebškemu kapitlju in grofom Erdödyem. Stanje posesti se v letih 1550,<sup>267</sup> 1593<sup>268</sup> ter 1610<sup>269</sup> ni bistveno menjalo. To velja tako za opustelost, število kmetij in upravo gospostva. Zanimiva je primerjava posesti z gospostvom Nemškega viteškega reda. V veliki večini se obe gospostvi ne pokrivata. Čeprav ne moremo trditi, da je posest obojih zaokrožena, je ponekod vendar opaziti večje komplekse vasi, ki pripadajo le gospostvu Metlika, na primer v župi Gradnik (primerjaj tabeli). Stanje nas napeljuje na podmeno o večji starosti poselitve vasi metliškega gospostva, ki je vsebovalo staro višnjegorsko-andeško posest iz preloma 12. v 13. stoletje, medtem ko je Nemški viteški red začel z akumuliranjem šele dobrega pol stoletja kasneje. Poleg večjega števila kmetij je imelo gospostvo leta 1610 še gorsko-pravna zemljišča pri Drašičih (25), Božič vrhu (61), Vinomeru (11), Železnikih (78), Želebeju (16) in desetino od posesti. Precej posesti je imelo v okolici Metlike (tako kot Nemški viteški red): dve pristavi z njivami, vrtovi in travniki (na primer pri Bočki), severno od Metlike pa še »velik in dober gozd«.

Konec srednjega veka so se izkristalizirale posestne razmere v belokranjskih vaseh. Večja skupina vasi je pripadala izključno enemu večjih gospostev. Edini posestnik v 22 vaseh je bilo gospostvo Metlika. V glavnem je šlo za vasi v zahodni polovici Bele krajine. Nasprotno je imel Nemški viteški red večino svoje zaokrožene posesti v severovzhodni in vzhodni Bcili krajini (12 vasi). Strnjeno posest gospostva Gradac zasledimo v srednjem pasu pokrajine ob Lahinji (8 vasi), medtem ko gospostvo Turjak ni predstavljalo z dvanajstimi vasi zaokrožene celote, saj je večina njihove posesti nastala z nakupi, dedovanji in zamenjavo s kartuzijo Pleterje, Šumberškimi in skrivnostnim Evzebijem Dyepranntom.

Končno lahko razjasnimo starost večjih belokranjskih gospostev. Za najstarejše imamo prve tri, ki so si prisvojila in kolonizirala večje komplekse Bele krajine, ponekod kot zaokrožene celote. S tem se sklada širši okvir dogajanja, saj imajo vsa korenine najkasneje iz druge polovice 13. stoletja. Sem spadata tudi gospostvo Poljane, kjer se zaradi močne uprave nikdar niso mogla formirati majhna neodvisna gospostva, ter gospostvo vitezov Črnomaljskih, ki pa ga ne moremo zanesljivo rekonstruirati. Verjetno je obsegalo večje predele okoli Črnomlja in je kasneje razpadalo, dokler se niso Črnomaljski v začetku 16. stoletja izselili iz Kranjske. Drugače je razvoj tekkel v centralni Beli krajini. Tod so prito ministerialov, podeljevanje fevdov, ki so se izdvajali iz dinastične posesti gospodov, nastanek meščanstva in gospodarski razcvet povzročili cepitev večjih gospostev in nastanek množice malih imenj. Prav posest teh je doživljala največjo dinamiko v menjavi lastništva. Deloma so jo absorbirala večja gospostva (komendsko in deželnoknežje) ali pa so bila osnova kasnejšim premenam v strukturi zemljiških gospostev, ko so v 16. in 17. stoletju nastajala nova večja gospostva, ki niso imela kontinuitete v srednjem veku. Omenimo le gospostvi Pobrežje (Lenkovićevo delo) in Vinica. Vzrok

<sup>265</sup> Glej Bekantnuss Tabellen (= BT) in Rektificirane dominikalne akte (= RDA) za župnijo Črnomelj (UK N<sup>o</sup> 13) in komendo Metlika (UK N<sup>o</sup> 8) v AS.

<sup>266</sup> AS, Urbar steuer ... Metlika 1536.

<sup>267</sup> AS, Urbar steuer der herschafft Mettling im 1550 jars, Vic. urad za Kranjsko, fasc. I/55. VII — št. 2 (škafila 98).

<sup>268</sup> Kaptolski arhiv v Zagrebu, Acta capituli saeculi XVIII, fasc. 57, št. 1.

<sup>269</sup> AS, Urbar Metlika 1610.

NASELJA	KAMNIK <sup>1</sup> 1477	NVR <sup>2</sup> 1490 Methika	1485	GOSPOSTVO 1501	TURJAK <sup>3</sup> 1504	1509	1510
Pobrežje	22 h						
Marindol	7 h						
Sadinja vas	4 h						
Osojnik	6 g						
Božič vrh	6 g	18 h <sup>4</sup>					
Rosalnice		4 h					
Radoviči		3 h					
Želebej		13 h					
Božjakovo		12 h					
Slamna vas		5 h					
»bey dem Vorstien« <sup>5</sup>		2 h					
Vranešiči		4 h					
»Oberstorf« <sup>6</sup>		2 h					
»Wursitsch« <sup>7</sup>		2 h					
Bojanja vas		2 h					
Maline		3 h					
Grabrovec		13 h					
Gorenji Suhor		1 h <sup>8</sup>					
Jugorje		3 h	2 h <sup>37</sup>	2 h	2 h	2 h	
Črešnjevce		2 h					
»Perwitsch« <sup>9</sup>		4 h + 1 V					
Mehovo		1 h	3 h <sup>38</sup>	3 h <sup>43</sup>	3 h	3 h <sup>33</sup>	3 h
Brezje		1 h					
Marindol		9 h + 1 M					
»Sinočkaw« <sup>10</sup>		3 h					
»Ratschicz« <sup>11</sup>		5 h					
Lipovec		1 h	8 h	8 h	8 h	8 h	3 h
»Nider Kopp« <sup>12</sup>		2 h					
»Obern Kopp« <sup>13</sup>		2 h					
Gersiči		7 h <sup>14</sup>					
Kapljišče		1 h					
Fučkovci		1 h					
Učakovci		4 h					
Griblje		8 h <sup>15</sup>					

## Legenda

h (huba), H (hofštat, voštata, domec), V (vrh), W (vinograd), M (mlin), B (brod), P (pristava), g (gadem = koča), N (njiva).

NASELJA	KAMNIK <sup>1</sup> 1477	NVR <sup>2</sup> 1490 Metlika	1485	GOSPOSTIVO 1501	TURJAK <sup>3</sup> 1504	1509	1510
Brčice		4 h <sup>16</sup>					
Gorenja in Doljenja		10 h <sup>17</sup>	2 h	2 h	2 h	2 h	3 h
Lokvica		2 h					
Dragomlja vas		1 h					
Vrtča		13 h <sup>18</sup>	1 M	1 M	1 M	1 M	
Belji vrh		2 h					
Vinica		4 h					
Nadgorica <sup>19</sup>		4 h					
Razori		1 h					
Sujica		2 h					
Stranska vas		1 h					
Kozarje		1 h					
Dobrova		4 h					
Ravnace		6 h					
		5 M					
		11 h <sup>21</sup>					
Tribučje <sup>20</sup>		4 h + 4 W					
Stara in Nova Lipa <sup>22</sup>		1 h <sup>23</sup>					
Suhor pri Dragatušu		2 h					
Dragatuš		3 h <sup>24</sup>					
Tanča gora		1 h					
→Widem <sup>25</sup>		2 h <sup>26</sup>					
Tuševo dol		2 h <sup>27</sup>					
Telčji vrh		5 h <sup>28</sup>					
Sela pri Otovcu		2 h					
Rožič vrh		1 h					
Mihelja vas		2 h <sup>29</sup>					
Drganji dol		1 h <sup>30</sup>					
Boginja vas		2 h <sup>31</sup>					
Brašljevica		1 h <sup>32</sup>					
Griblje		2 h <sup>33</sup>					
Brezovica		1 h					
→Ryticz <sup>34</sup>		1 P + 2 V + 1 N					
Metlika		1 B + 1 M + 1 V					
Brod in mlin na Kolpi <sup>35</sup>		4 h <sup>36</sup>	2 H + 1 N	2 H + 2 g	3 g + 2 V	3 H + 2 V + 1 g	1 V
Radovica		1 h	8 h	8 h	8 h	7 h	4 h
Črnomelj							
Loka pri Črnomlju							

NASELJA	KAMNIK <sup>1</sup>	NVR <sup>2</sup>	GOSPOSTVO			TURJAK <sup>3</sup>	1509	1510
	1477	1490 Metlika	1485	1501	1504			
Petrova vas			6 h + 1 W 1 h + 1 W	6 h + 1 W 1 h + 1 W	6 h + 1 W 1 h + 1 W	6 h + 1 W 1 h + 1 W		1510
Semič			2 h	2 h	2 h	2 h		
Drežnik			4 h	4 h	4 h <sup>48</sup>	4 h		2 h
Bušinja vas			1 h	1 h	1 h	1 h		1 h
Kot			9 h + 2 V <sup>39</sup>	9 h + 2 V <sup>44</sup>	9 h + 2 V <sup>49</sup>	9 h + 2 V <sup>54</sup>		2 h
Obrh			1 h	1 h	1 h	1 h		2 h
Ručetna vas			2 h	2 h	2 h	2 h		
Nerajec			4 h	4 h <sup>45</sup>	4 h	4 h <sup>55</sup>		2 h
Planina			1 1/2 h <sup>40</sup>	1 1/2 h <sup>46</sup>	1 1/2 h <sup>50</sup>	1 1/2 h <sup>56</sup>		
»fara Semič«			1 h <sup>41</sup>	1 h <sup>47</sup>	1 h <sup>51</sup>	1 h <sup>57</sup>		
Zadre pri Nernški loki			5 h	5 h	5 h	5 h		5 h
Kočevje pri Crnomlju			2 h <sup>42</sup>	2 h	2 h	2 h		
Dole pri Suhorju				4 h + 1 V	4 h + 1 V <sup>52</sup>	4 h + 1 V <sup>58</sup>		4 h
Primostek				2 h	2 h	2 h		
Grm pri Podzemlju								
SKUPAJ	45 h + + 12 g	234 h + 7 M + 5 W + 4 V + 1 × NPB	62 1/2 h + 2 × HWV + 1 × NPM	68 1/2 h + 3 V + 2 × H W + 1 × MN	68 1/2 h + 5 V + 3 g + 2 W + 1 M	67 1/2 h + 5 V + 3 H + 2 W + 1 × MG		29 h + 1 V
pustote od celote	—	42 h + 1 V	12,5 h + 1 V	11,5 h	9,5 h + 1 V	11,5 h + 1 V		—



**Opombe k razpredelnici gospostev Kamnik, NVR in Turjak**

<sup>1</sup> AS, Urbar posesti deželjskega sodišča Kamnik iz leta 1477 (s prispisi iz 1494), sign. 393. Sodišče je imelo več posesti na Dolenjskem. V Beli krajini je posedovalo posest v Marindolu, Sadinji vasi, Osojniku in Božič vrhu, vendar le začasno, ker je ta posest sicer spadala pod gospostvo Metlika (glej urbar Metlika 1610) in Mehovo.

<sup>2</sup> ZALj, Zbirka kopij, Urbar Nemškega viteškega reda iz leta 1490. V tabeli je posest od Rosalnic do Radovice našeta po vrsti, tako kot v tem urbarju. Posest se je delila na dva dela, ki sta spadala pod komendo v Metliki in župnijo v Črnomlju.

<sup>3</sup> AS, Priložni urbarji gospostva Turjak iz let 1485 (47 u), 1501 (42 u), 1504 (43 u), 1509 (44 u), 1510 (45 u). Ta posest je tvorila poseben urad v okviru celega turjaškega gospostva.

<sup>4</sup> Od tega 3 puste hube. V urbarju posest NVR ni posebej označena (hube).

<sup>5</sup> Nekje v severovzhodni Beli krajini.

<sup>6</sup> Isto! Morda je ime v odnosu na bližnjo Metliko!

<sup>7</sup> Isto!

<sup>8</sup> Huba je last cerkve v Gorenjem Suhorju — videm.

<sup>9</sup> Nekje v severozahodni Beli krajini. Vrt je pust.

<sup>10</sup> Nekje v Beli krajini.

<sup>11</sup> Isto!

<sup>12</sup> Isto!

<sup>13</sup> Isto!

<sup>14</sup> Vseh sedem hub je pustih.

<sup>15</sup> Dve hubi sta pusti.

<sup>16</sup> Vse hube so za 4 leta oproščene vseh dajatev.

<sup>17</sup> Ena huba je pusta.

<sup>18</sup> Isto!

<sup>19</sup> Posest v Nadgorici, Dobrovi, leži v okolici Ljubljane!

<sup>20</sup> Posest od Tribuč do Črnomlja spada k župniji v Črnomlju.

<sup>21</sup> Vse hube so puste.

<sup>22</sup> Tri hube so puste.

<sup>23</sup> Polovica hube je pusta.

<sup>24</sup> Isto.

<sup>25</sup> Ime ni toponim. Pomeni cerkveno posest, ni pa jasno kje.

<sup>26</sup> Ena huba je pusta.

<sup>27</sup> Isto.

<sup>28</sup> Od tega 2 1/2 hube so puste.

<sup>29</sup> Obe hubi sta pusti.

<sup>30</sup> Huba je pusta.

<sup>31</sup> Isto.

<sup>32</sup> Isto.

<sup>33</sup> Obe hubi sta pusti.

<sup>34</sup> Nekje v severni Beli krajini v bližini Metlike (morda Brčice?).

<sup>35</sup> Pod Metliko.

<sup>36</sup> Od tega 1 1/2 hube puste.

<sup>37</sup> Obe hubi sta pusti.

<sup>38</sup> Gre za posest v Koroški vasi in Mehovem. Vse hube so puste.

<sup>39</sup> Štiri hube in vrt so pusti.

<sup>40</sup> Pusto.

<sup>41</sup> Isto.

<sup>42</sup> Ena huba je pusta.

<sup>43</sup> Vse je pustota.

<sup>44</sup> Štiri hube in oba vrta so pusti.

<sup>45</sup> Dve hubi sta pusti.

<sup>46</sup> Vse je pustota.

<sup>47</sup> Pustota.

<sup>48</sup> Ena huba je pusta.

<sup>49</sup> Štiri hube in vrt so pusti.

<sup>50</sup> Pusto.

<sup>51</sup> Isto.

<sup>52</sup> Dve hubi sta pusti.

<sup>53</sup> Ena huba je pusta.

<sup>54</sup> Štiri hube in vrt so puste.

<sup>55</sup> Dve hubi sta pusti.

<sup>56</sup> Vse je pusto.

<sup>57</sup> Isto.

<sup>58</sup> Dve hubi sta pusti.

## GOSPOSTVO METLIKA

	1536 <sup>1</sup>	1550 <sup>2</sup>	1593 <sup>3</sup>	1610 <sup>4</sup>
<b>ZUPA Dragatuš</b>				
Dragovanja vas	4 h	4 h	4 h	4 h
Jerneja vas	7 h + 1 u	7 1/2 h + 1 u	8 h	8 h
Dobljče	21/4 h	2 h + 1/2 e + 1 u	2 h	2 h
Tušev dol	5 h	5 h	5 h	5 h
Dolenja Paka	3 h	3 h + 1 u	10 h + 1 u + 2 M	3 h
<b>ZUPA Griblje</b>				
Boginja vas	7 h	7 h	1 h	4 1/2 h
Prilozje	4 h	5 h	3 1/2 h + 5 u	3 1/2 h + 4 u
Bedenj	2 h	2 h	3 h	2 1/4 h
Pribinci	1 h	1 h		
<b>ZUPA Preloka</b>				
Marindol	5 h	8 h	9 h	9 h
Sodji vrh	7 h	7 h	8 h	9 h
<b>ZUPA Vinica</b>				
Drenovec	14 h	11 h	16 h + 8 u	16 1/6 h
Sadinja vas	3 h	4 h		
Potoki	8 1/4 h	4 h	11 1/2 h	11 h
Mladica	3 h	7 h + 1 u		
Vinji vrh	3 h	5 1/2 h + 1 u		
<b>ZUPA Gradnik</b>				
Dobravice	2 h	2 h	3 h	5 h
Krvavčji vrh	2 h	4 h	2 h	3 h
Cerovec	9 1/2 h	9 h + 3 u	4 h	2 h
Črešnjevce	6 h	6 h	9 h + 4 u	4 h
Omota	9 h	7 1/2 h	7 h	9 h + 8 u
Praproče	2 h	2 h	7 1/2 h	6 1/2 h
Zabrezje	8 1/2 h	7 1/2 h + 2 u	14 1/2 h	8 h
Hrib	3 h	3 h	2 u	2 h
<b>ZUPA Grič-Orehok</b>				
Tomaža vas	1 h	1 h	1 u	4 h
Grič	3 h	3 h	3 h	5 h
Božič vrh	5 1/2 h	8 h		1 h
Gorenji Suhor	3 h	4 h	4 h	1 h
Dolenji Suhor	1 e	4 h	5 h	1 h
Lokvice	1 e	1 e	1 h	1 h

	1536 <sup>1</sup>	1550 <sup>2</sup>	1593 <sup>3</sup>	1610 <sup>4</sup>
Dragomlja vas	1 e	1 h		1 h
Planina	5 h	1 uskok	5 h	4 1/2 h
<b>ZUPA Vidošiči</b>	3 1/2 h	5 h	4 h	3 h
Železniki	6 1/2 h	3 h		6 h
<b>ZUPA Drašiči</b>	2 h + 2 e	9 h + 1 u	6 1/2 h + 15 W	3 h
Krnačina	3 h	3 h + 1 u	3 1/2 h	1 h
Želebej	1 h	1 h + 1 u	2 1/2 h	1 1/2 h
Vranešiči	5 h	2 h	3 1/2 h	3 1/2 h
Križevska vas	5 h	5 h	8 h	4 h
Gorenja Paka			1 h	1 h
Trebnji vrh	5 h		5 h	
Dolenjce			6 h	
Krupa	7 1/2 h		1 h	5 1/2 h + 1 u
Geršiči			3 h	1 h + 9 u
Sela pri Ofovcu			6 u	3 h
Brezovica				16 u
Gorence				4 h
Paka pri Dobilčah (?)				5 1 h
<b>Skupaj</b>	<b>180 h + 1 u + 5 e</b>	<b>185 h + 13 u + 2,5 e</b>	<b>194 h + 27 u + 15 W</b>	<b>186 h + 38 u</b>

Legenda: h — huba, u — kajžar, unterssas, e — sedelthumb\*, M — mlin. Posest po vaseh je zapisana tako kot v urbarju 1550, ker je šele tam razvrščena po uprav-  
nih enotah — župah!

<sup>1</sup> AS, urbar 1536, Vic, urad za Kranjsko, I/65, VII, št. 1.

<sup>2</sup> AS, urbar 1550, prav tam.

<sup>3</sup> KA, Acta capituli saeculi XVIII, fasc. 57, št. 1, urbar 1593.

<sup>4</sup> AS, urbar 1610, II/8 u.

Iz primerjave posesti v posameznih vaseh vidimo, da enoti sedelthumb\* (e) ustreza posest ene do dveh hub.

ponovni akumulaciji teh »drobtinic« v večje enote, ki se je pričela že v 14. stoletju, je nesposobnost malih fevdalcev v porajajoči se krizi fevdalnih odnosov, ki je, tako kot je običaj, najprej zajela drobno posest. Na to je imel vpliv tudi geografski faktor, ki je iz uporabe najprej izločil kmetije, ki so ležale na slabših tleh in niso bile donosne. Takih predelov pa je v Beli krajini precej! Medtem ko si je večje gospodarstvo še lahko »privoščilo« delno zanemarjenost, opustelost ali zmanjšanje rente s svojih kmetij, je bil v teh primerih mali fevdalec praktično prisiljen v razprodajo, da bi iz katastrofe iztržil vsaj delček vrednosti. Zato ni presenetljivo, da pri primarnih prodajah posesti prevladuje malo plemstvo in meščanstvo na eni, veliko plemstvo, Cerkev in država pa na drugi strani. To je bistven dokaz gornji trditvi o prestrukturiranju gospodarstva v novem veku. K temu velja pripomniti, da so se stara velika gospodarstva ohranila v skoraj nespremenjeni obliki še v 18. stoletje. To pa je obdobje, ki je človeški duši, omejeni na kratko dobo bivanja ca. 70 let, nepojmljivo!

### DINAMIKA POSESTI FEVDALCEV V BELI KRAJINI DO LETA 1536

- »Bela krajina«: 1330, 6 h, Tirolsko-goriški → Čreteški (pred 1330 imajo v fevdu Mehovski).  
1490, 5 M, Nemški viteški red.
1. **Bedenj**: 1536, 5 h, gospodarstvo Metlika.
  2. **Belčji vrh**: 1427, 5 h + 1 M, Celjski → kartuzija Pleterje (prej imeli Ortenburžani, ki so kupili od vitezov iz Suhodola) → Turjaški (1458), leta 1467 imajo tod le 3 h. 1490, 13 h, Nemški viteški red.
  3. **Bereča vas**: 1309, 1 h, Goriški → vitezi Metliški (v fevd).
  4. **Boginja vas**: 1438, 3 h, Mehovski → Glanerji (v zastavi). 1490, 1 h, Nemški viteški red. 1536, 2 h, gospodarstvo Metlika.
  5. **Bojanja vas**: 1423, ?, Semiški → Vaist. 1490, 2 h, Nemški viteški red.
  6. **Boršt**: 1438, 2 h, Mehovski → Glanerji (v zastavi). 1523, 2 h, Gradac.
  7. **Božič vrh**: 1477—1494, 6 g, deželsko sodišče Kamnik.
  8. **Božjakovo**: 1490, 13 h, Nemški viteški red.
  9. **Brašljeвица**: 1414, 8 h, Celjski → kartuzija Pleterje. 1423, ?, Semiški → Vaist. 1424, 2 h + 1/2 vinske gorice, Semiški → Nemški viteški red, 1490 ima Nemški viteški red tod 2 h.
  10. **Brčice**: 1490, 4 h, Nemški viteški red. 1495, 1 dvor, Aprechar → Pirš → bratovščina Rešnjega telesa v Metliki (1517).
  11. **Brdarci**: 1467, 5 h, Turjaški.
  12. **Brezje**: 1490, 1 h, Nemški viteški red. 1523, 5 h, gospodarstvo Gradac.
  13. **Brezovica pri Poljanah**: 1462, 3 1/2 h, Dyeprannt → Turjaški, enako leta 1467.
  14. **Brezovica pri Bušinj**: 1490, 2 h, Nemški viteški red.
  15. **Bušinja vas**: 1434, 5 1/2 h, Soteški → Glaner → (?) 1467, 8 h, Turjaški.
  16. **Cerovec**: 1523, 4 h, gospodarstvo Gradac. 1536, 2 h, gospodarstvo Metlika.
  17. **Črešnjevce**: 1490, 2 h, Nemški viteški red. 1536, 8 1/2 h, gospodarstvo Metlika.
  18. **Črnomelj**: 1388, 1 hiša, črnomaljski meščani. 1400, 1 hiša + 1 domec, Soteški → fara Črnomelj. 1462, 1 domec, Dyeprannt → Turjaški, enako leta 1467. 1490, 1 h, Nemški viteški red.
  19. **Pri Črnomlju**: 1390, 1 dvor, von Rymmell → črnomaljski meščan. 1444, 1 hiša, dvor, domec, M, Habsburžani → Trakchemberger (fevd). 1456, 1 njiva, črnomaljski meščan → fara Črnomelj. 1466, 1 dvor, črnomaljski meščan → Nemški viteški red.
  20. **Damelj**: 1414, 9 h, Gracarji → Ortenburški (za njimi Celjski itd.).
  21. **Dobličje**: 1536, 5 h, gospodarstvo Metlika.
  22. **Dobravnica**: 1536, 6 h, gospodarstvo Metlika.

23. **Dole:** 1462, 2 h, Dyeprannt → Turjaški, enako leta 1467.  
»Dolsschon«: pred 1300, 5 h, Goriški → vitezi Črnomaljski.
24. **Dragatuš:** 1395, 7 h + 6 domcevi + 1 dvor, sadovnjak, vitezi Črnomaljski → Ortenburški (za njimi Celjski itd.).  
1402, 1 h, Donnerberški → fara Črnomelj, 1490 ima Nemški viteški red tod 2 h.  
1536, 4 h, gospostvo Metlika.
25. **Dragomlja vas:** 1490, 2 h, Nemški viteški red.  
1517, 4 h, Pirš → bratovščina Rešnjega telesa v Metliki (prej jih je imel Aprechar).  
1536, 1 e, gospostvo Metlika.
26. **Dragovanja vas:** 1359, 1/4 vin. desetine, Mindorferji → Nemški viteški red.  
1447, ?, Soteški → Glanerji.  
1536, 7 h + 1 u, gospostvo Metlika.
27. **Draščiči:** 1536, 6 1/2 h, gospostvo Metlika.
28. **Drenovec:** 1536, 3 h, gospostvo Metlika.
29. **Drežnik:** 1467, 2 h, Turjaški.
30. **DrGANJI dol:** 1406, 2 h, Fengerberger → fara Črnomelj (zastava) → 1490 je fara Črnomelj lastnik.
31. **Fučkovi:** 1490, 1 h, Nemški viteški red.
32. **Geršiči:** pred 1300, 7 h, Goriški → vitezi Črnomaljski → (?) Nemški viteški red, ki ima 1490 tod 7 h.
33. **Golek pri Vinici:** 1430, 1 h, Strasperški → Scheyrerji.
34. **Golišče pri Semiču:** 1340, 2 1/2 h, vitezi iz Otoka (Gutenwerde) → vitezi Črnomaljski.  
1406, 1 h, Habsburžani → Paul ab dem Wuldröss (fevd).  
1523, 17 h, gospostvo Gradac.
35. **Grabrovec:** 1447, ?, Soteški → Glanerji.  
1490, 13 h, Nemški viteški red.
36. **Gradac:** 1476, celo gospostvo, Gracarji → Turjaški → pred 1488 ga imajo v zastavi Mindorferji.
37. **Grič:** 1466, cela vas, Glanerji → Turjaški → Hohenwarterji.  
1536, 5 1/2 h, gospostvo Metlika.
38. **Grm:** 1523, 1 h, gospostvo Gradac.
39. **Gradnik:** 1536, 9 1/2 h, gospostvo Metlika.
40. **Griblje:** 1490, 9 h, Nemški viteški red.  
1536, 4 h, gospostvo Metlika.
41. **Hrast pri Jugorju:** 1447, ?, Soteški → Glanerji.  
1462, 2 h, Dyeprannt → Turjaški, enako leta 1467.
42. **Hrast pri Vinici:** 1342, 8 h, Sumberški → 1397, 3 h, prodajo Spornberškim. Ostalih 5 h imajo še leta 1467 Turjaški (od leta 1443).
43. **Hrib:** 1467, 2 h, Turjaški.  
1523, 7 h, gospostvo Gradac.
44. **Jelševnik:** pred 1300, 6 h, Goriški → vitezi Črnomaljski.
45. **Jerneja vas:** 1536, 2 1/4 h, gospostvo Metlika.
46. **Jugorje:** 1462, 2 h, Dyeprannt → Turjaški, enako leta 1467.  
1490, 3 h, Nemški viteški red.
47. **Kal:** 1334, 2 h, Gracarji → Čreteški.  
1444, 1 h, Habsburžani → Trakchemberger (fevd).  
1523, 5 h, gospostvo Gradac.
48. **Kapljišče:** 1490, 1 h, Nemški viteški red.  
1523, 3 h, gospostvo Gradac.
49. **Kašt:** 1411, gornina in desetina, Dyan → kartuzija Pleterje.
50. **Kočevje pri Črnomlju:** 1462, 5 h, Dyeprannt → Turjaški, enako leta 1467.  
»Nider Kopp«: 1490, 2 h, Nemški viteški red.  
»Obern Kopp«: 1490, 2 h, Nemški viteški red.
51. **Koroška vas:** 1462, 5 h, Dyeprannt → Turjaški, enako leta 1467.
52. **Kot:** 1434, 3 h + desetina, Soteški → Glanerji (zastava).  
1467, 2 h, Turjaški.
53. **Križevska vas:** 1536, 5 h, gospostvo Metlika.
54. **Krmačina:** 1536, 2 h + 2 e, gospostvo Metlika.
55. **Krupa:** 1312, 4 h + 1 M, vitezi Črnomaljski → Nemški viteški red.  
1351, 1 M, Goriški → Gracarji.  
1536, 5 h, gospostvo Metlika.
56. **Krvavčji vrh:** 1536, 9 h, gospostvo Metlika.
57. **Lahinja:** 1467, 6 h, Turjaški.
58. **Lipa:** 1490, 4 h + 4 W, Nemški viteški red.

59. **Lipovec:** 1334, 2 h, Gracarji → Čreteški.  
1467, 8 h, Turjaški.  
1490, 1 h, Nemški viteški red.
60. **Log pri Metliki:** 1438, 1 h, Mehovski → Glanerji (zastava).  
1490, 1 M + 1 brod, Nemški viteški red.
61. **Loka pri Črnomlju:** 1342, 3 h, Šumberški → 1467 imajo Turjaški 8 h.
62. **Lokve:** 1441, 1 h, Soteški → Mehovski in Glanerji.
63. **Lokvica:** 1342, 4 h, imajo Šumberški → leta 1467 imajo Turjaški (od 1443).  
1490, 10 h, Nemški viteški red.  
1536, 1 e, gospostvo Metlika.
64. **Maline:** 1490, 3 h, Nemški viteški red.
65. **Marindol:** 1477—1494, 7 h, deželno sodišče Kamnik.  
1490, 9 h + 1 M, Nemški viteški red.  
1536, 3 h, gospostvo Metlika.
66. **Mehovo:** 1490, 1 h, Nemški viteški red.
67. **Metlika:** 1306, 1 dvor, Goriški → Hmeljniški (fevd). Do leta 1306 ga je imel v fevdu Sybinhayher.  
1367, 1 domec, Goriški → Mehovski (prej imel v fevdu meščan Zore).  
1490, 1 pristava, njiiva + 2 vrta, Nemški viteški red.
68. **Pri Metliki:** 1424, 1 travnik, metliški meščan → kartuzija Pleterje.  
1468, 6 njiv, metliški meščani.
69. **Mihelja vas:** 1462, 4 h, Dyeprannt → Turjaški, enako leta 1467.  
1490, 1 h, Nemški viteški red.  
1510, 1 h + 2 W, Mordaxi → Turni.  
1523, 1 h, gospostvo Gradac.
70. **Mladica:** 1536, 2 h, gospostvo Metlika.
71. **Nerajec:** 1395, 5 h, vitezi Črnomaljski → Ortenburški. 1398, 1 h, vitezi Črnomaljski → Ortenburški. Vse podedujejo Celjski.  
1427, 5 h, Celjski → kartuzija Pleterje (prej Ortenburški od vitezov iz Suhodola) → 1458 Turjaški, enako leta 1467.  
1444, 5 h, Habsburžani → Trakchemberger (fevd).
72. **Nestoplja vas:** 1414, gornina in vin. desetina, Celjski → kartuzija Pleterje.
73. **»Oberstorf«:** 1490, 4 h, Nemški viteški red.
74. **Obrh:** 1427, 10 h, Celjski → kartuzija Pleterje (prej Ortenburški od vitezov iz Suhodola) → 1458 Turjaški, enako leta 1467 (+ 4 vrtovi + 1 R + 1 M).
75. **Omot:** 1536, 3 h, gospostvo Metlika.
76. **Osojnik:** 1477—1494, 6 g, deželno sodišče Kamnik.
77. **Otok pri Vinici:** 1509—1517, 1 dvor, Strauss → Pirš.
78. **Paka pri Doblčah:** 1536, 1 h, gospostvo Metlika.
79. **Paka Dolenja:** 1536, 7 h, gospostvo Metlika.
80. **Paka Gorenja:** 1536, 5 h, gospostvo Metlika.
81. **Perudina:** 1398, 1 h, vitezi Črnomaljski → Ortenburški.  
»Perwitsch«: 1490, 4 h + 1 vrt, Nemški viteški red.
82. **Otok pri Podzemlju:** 1523, 19 h, gospostvo Gradac.
83. **Okljuka:** 1523, 1 h, gospostvo Gradac.
- 83<sup>a</sup>. **Pobrezje:** 1477—1494, 22 h, deželno sodišče Kamnik.
84. **Primostek:** 1523, 2 h, gospostvo Gradac.
85. **Podzemelj:** 1523, 12 h, gospostvo Gradac.
86. **Petrova vas:** 1462, 1 h, Dyeprannt → Turjaški. Leta 1467 imajo Turjaški 7 h.
87. **Planina:** 1462, 3 h, Dyeprannt → Turjaški. Leta 1467 imajo Turjaški tod 5 h.
88. **Plešivica:** 1434, vin. desetina, Soteški → Glanerji.
89. **Poljane:** 1359, 3 1/2 h, Ortenburški → Čušperški (fevd).  
1436, 2 h, Celjski → Brežiški (fevd), enako leta 1444.
90. **Potoki:** 1536, 3 h, gospostvo Metlika.
91. **Praproče:** 1536, 1 h, gospostvo Metlika.
92. **Preloka:** 1536, 14 h, gospostvo Metlika.
93. **Pribinci:** 1536, 7 h, gospostvo Metlika.
94. **Pribišje:** 1375, gospodarski pomožni objekti, Soteški.
95. **Prilozje:** 1536, 1 h, gospostvo Metlika.
96. **Radovica:** 1466, 2 h, Hohenwarterji → fara Metlika.  
1466, 4 h + 1 M, Laimtasch → Nemški viteški red, enako leta 1490.
97. **Radoviči:** 1490, 4 h, Nemški viteški red.  
»Ratschicz«: 1490, 5 h, Nemški viteški red.
98. **Ravnace:** 1490, 6 h, Nemški viteški red.
99. **Rosalnice:** 1306, 1 h, Goriški → Hmeljniški (do 1306 imel v fevdu Pertendorfer).  
1490, 18 h, Nemški viteški red.
100. **Rožanec:** 1342, 3 h, Šumberški.

101. **Rožič vrh:** 1441, 1 h, Soteški → Mehovski in Glanerji.  
1467, 9 h, Turjaški.  
1490, 2 h, Nemški viteški red.
102. **Ručetna vas:** 1397, 8 h, Šumberški → Spernberski.  
1441, 1 h, Soteški → Mehovski in Glanerji.  
1467, 1 h, Turjaški.  
»Rytzicz«: 1490, 1 h, Nemški viteški red.
103. **Sela pri Otovcu:** 1327, 2 h, Gracarji → Turjaški.  
1490, 5 h, Nemški viteški red.
104. **Semič:** 1462, 1 h, Dyeprannt → Turjaški. Leta 1467 imajo Turjaški-tod 21/2 h in »Sinockaw«: 1490, 3 h, Nemški viteški red.
105. **Slamna vas:** 1431, 5 1/2 h + desetina, Sussenheim — mesto Metlika.  
1466, 1 h, Hohenwarterji → fara Metlika → 1490 ima Nemški viteški red 12 h.
106. **Sadinja vas:** 1477—1494, 4 h, deželno sodišče Kamnik.  
1536, 8 1/4 h, gospostvo Metlika.
107. **Suhor Gorenji pri Dragatušu:** 1398, 3 h, vitezi Črnomaljski → Ortenburški.  
1490, 1 h, Nemški viteški red.
108. **Suhor Dolenji pri Jugorju:** 1536, 1 e, gospostvo Metlika.
109. **Suhor Gorenji pri Jugorju:** 1490, 1 h, Nemški viteški red.  
1536, 3 h, gospostvo Metlika.
110. **Štrekljavec:** 1523, 4 h, gospostvo Gradac.
111. **Tanča gora:** 1490, 3 h, Nemški viteški red.
112. **Telčji vrh:** 1395, 3 h, vitezi Črnomaljski → Ortenburški.  
1453, 1/4 desetine, Semiški.  
1490, 2 h, Nemški viteški red.
113. **Tribuče:** 1444, 8 h; Habsburžani → Trakchemberger (fevd).  
1490, 11 h, Nemški viteški red.
114. **Tušev dol:** 1393, 1 h, vitezi iz Loža → Lambergerji (dejansko šele od leta 1403).  
1393, 1 h, Mehovski → fara Črnomelj → 1490 ima Nemški viteški red tod 2 h.  
1441, 3 h, Soteški → Mehovski in Glanerji.  
1462, 1 h, Dyeprannt → Turjaški → leta 1467 ima tod 3 h.  
1536, 3 h, gospostvo Metlika.
115. **Učakovci:** 1490, 4 h, Nemški viteški red.
116. **Vidošiči:** 1406, 1 h, Habsburžani → Paul ab dem Wuldress (fevd).  
1536, 5 h, gospostvo Metlika.
117. **Vinica:** 1430, 1 h, Strasperški → Scheyrerji.  
1490, 2 h, Nemški viteški red.
118. **Vinji vrh:** 1536, 4 h, gospostvo Metlika.
119. **Vojna vas:** 1510, 1 h, Mordaxi → Turni.  
1523, 2 h, gospostvo Gradac.  
»Vorstlen«: 1490, 5 h, Nemški viteški red.
120. **Vranešiči:** 1490, 2 h, Nemški viteški red.  
1536, 1 h, gospostvo Metlika.
121. **Vranoviči:** 1523, 16 h, gospostvo Gradac.  
»Widem«: 1490, 1 h, Nemški viteški red.  
»Worche«: 1462, 2 h, Dyeprannt → Turjaški.  
»Wursitsch«: 1490, 2 h, Nemški viteški red.
122. **Zadre:** 1462, 1 h, Dyeprannt → Turjaški, enako leta 1467.
123. **Zastava:** 1342, 3 h, Šumberški → leta 1397 prodajo Spernberskim 5 h.  
1523, 11 h, gospostvo Gradac.
124. **»Nova Zastava«:** 1523, 3 h, gospostvo Gradac.
125. **Želebej:** 1490, 3 h, Nemški viteški red.  
1536, 3 h, gospostvo Metlika.
126. **Železniki:** 1536, 3 1/2 h, gospostvo Metlika.

(Nadaljevanje in konec razprave v naslednji številki)

#### LEGENDA

h (huba), e (edelhumb — velikost okoli dveh hub), M (mlin), W (vinograd), g (koča, — gadem), u (podružnik), → (ugotovljena kontinuiteta posesti — prodaja, nakup itd.).

Podatki za gospostvo Turjak po letu 1467 (delitev na šumberško in turjaško vejo) niso upoštevani, ker za šumberško vejo ni več niti enega podatka. Turjaško vejo oziroma njeno gospostvo do leta 1510 sledimo po urbarjih, katerih posest je razvidna iz drugih tabel.

Tabela je zaradi pomanjkanja virov seveda nepopolna, vsaj kar se tiče razvoja posesti največjih fevdalnih gospodov: Nemškega viteškega reda, deželnoknežjega gospostva Metlika, gospostva Gradac in Črnomelj itd.

Tabela je obenem legenda h karti zemljiške posesti v Beli krajini: številka na karti označuje lego vasi, ki nosi to številko v abecedno urejeni tabeli!